
A személyiségábrázolás komplexitása néhány Márai regényben

A kifürkészhetetlen személyiség

Tartalomjegyzék

Bevezető	2
Sirály	7
Eszter hagyatéka.....	21
Válás Budán	34
Összegzés	48
Hivatkozott irodalom:.....	54
Felhasznált irodalom:	55

Bevezető

Kutatási témánk a Márai Sándor választott műveiben megjelenő személyiség- és karakterproblematika. Egyrészt Márai e témájú regényeiben a személyiség komplexitásának ábrázolása érdekelt bennünket, másrészt a történetekben kirajzolódó női és férfi modellek beágyazódása ebbe a karakterisztikába.

Mi is a szerelem? Milyen hatása van az egyén sorsára? Eleve elrendelés, vak végzet, biológiai késztetések, avagy az egyén tudatos döntése határozza meg ez irányú törekvéseinket? Ezek a kérdések szorosan kapcsolódnak a személyiség problematikájához is.

Márai minden egyes olyan irányú kísérletében, ahol egy nő és egy férfi viszonyát kívánta ábrázolni – jóllehet szélesen árnyalta a kapcsolatok milyenségét, a szereplők személyiségét –, a végső konklúzió levonását illetően óvatos maradt. Három történetben, regényben, kisregényben kíséreljük meg bemutatni Márai sorssal, női és férfi léttel, házassággal, hazával kapcsolatos gondolatait, ám mindezt a személyiség- és karakterproblematika részletes feltérképezésével igyekezzük minél árnyaltabban kifejtetni. Ez a három regény a következő: *Sirály*, *Eszter hagyatéka*, *Válás Budán*. Ezekben a történetekben közös, hogy mindegyik egy férfi és egy nő kapcsolatát, végzetes találkozását meséli el a történelem mátrixába ágyazva. A bennük megjelenő életszemlélet, a Máraira oly jellemző filozofikus megközelítés mélyíti ezeket a sorsokat parabolisztikus érvényűvé. Mintha valamennyi történet egy-egy hagyaték lenne. Hagyatéka az emberi lét egy szegmensének, a sors egy fragmentumának, melynek „üzenete” talán éppen az, hogy beszéljen az „elmondhatatlanról”. Ez által lesz a szerelem a személyes élet, az emberi értelemkeresés egyfajta mérföldköve, jelezvén a nagy bibliai igazság örökérvényűségét, mely szerint nincs új a nap alatt. Az ember minden korban saját létének és létezésének értelmére keresi a választ, s bármely irány – legyen az látszólag akár távoli –, melyen elindul a kereső elme, szükségszerűen oda vezet, hogy megkísérelje feloldania valamiként az élet és annak végeessége, a szubjektum és a külvilág közti örök ellentétet. Célunk, hogy a felsorolt regényeket külön-külön is megvizsgálva szemügyre vegyük, miféle végzet hajtja a Márai-regények hőseit sorsuk beteljesedéséhez, s hogy ezeket a beteljesüléseket hogyan érik el az által, hogy végzetesen szeretnek valakit.

A történet alap gondolatát egy kritikailag erősen megosztott regény szolgáltatta, ez nőtte magát aztán tovább, egészen odáig, hogy az alapmotívumot, melyet megtaláltunk ebben a műben, később tovább kutassuk más regényekben is. Ez a kisregény a *Sirály*. A mű 1943-ban jelent meg, és a megjelenését követő mérsékelt visszhang után hamar feledésbe is merült.

Ennek okát a kutatók sokféleképpen magyarázták. Akadtak a regénynek méltatói éppúgy, mint erős szavú bírálói. A regény születéséről megbízható forrásként ott van magának Márainak a naplója, melyet épp ez évtől kezd vezetni haláláig. A regényben részletes kifejtésre kerül a személyiség mibenléte, a hasonlóság és különbség problémájuk. Mi az, ami közös az emberekben, és mi az, ami minden látszólagos hasonlóságuk ellenére megkülönbözteti őket egymástól?

Mi az a titok és titokzatosság, ami végigvonul valamennyi általunk vizsgált műben? Az élet valóban ismétlésekből áll? Vajon van-e igazi? Miféle törvény van a világban, aminek engedelmeskednünk kell? A ráció? Esetleg az ösztöneink? Vagy valami sokkal megfoghatatlanabb törvény parancsát követve éljük életünket? – ezek azok a kérdések, amelyek szinte minden Márai-regényben ott lappanganak.

Máira befolyással volt José Ortega y Gasset spanyol filozófus eszmerendszere, s ez a szellemi testvériség megmutatkozik műveiben is. Ortega: *A szerelemről* című értekezésében így vall egyebek mellett a szerelemről: „*A szeretet aktusában személyünk rést talál önnön bűvkörén; talán ez legnagyobb erőfeszítése természetünknek, hogy ki-kí önmagából kilépve megjelje a másik embert.*”¹ Az idézet nem teljesen önkényesen lett kiemelve a szövegből, hanem azért, hogy mintegy alapgondolatként, vezérfonalként vezessen bennünket afelé, hogy választ találjunk kiinduló kérdésünkre: vajon miféle világfelfogást közöl velünk Márai? A személyiség milyen aspektusát emeli ki az író, hogy elmondjon nekünk valami nagyon fontosat a lélekről? Miért pont ilyen, és nem valamilyen egészen más kapcsolati mintákat tár elénk? Ezek a szerelmi történetek egyik regény esetében sem teljeseznek be úgy, ahogyan az a „nagy könyvben meg van írva”. Sokkal komplexebben ábrázolja az író teremtményeit, az által keltve életre őket, hogy belső tépelődésüket, lelki bizonytalanságukat tárja elénk, ezzel is összekapcsolva bennünket a regényekben megjelenő különleges világgal. Megmutatja, hogy az ember milyen kétségbeesetten vágyik arra – Ortega szavával élve –, hogy kijusson önmagából. Valamennyi szereplő zárt univerzumában szenved, akárcsak mi magunk, s az olvasó talán épp azzal a koncentrált figyelemmel képes „belehelyezkedni” idegen sorsok sodrásába, ahogy szeretné, ha saját sorsának történetére is figyelne valaki. Ez az önmagából kijutás vágya hajtja valamennyi Márai-hőst.

Regényeiben egy férfi és egy nő találkozása mindig valami misztikus, sorsszerű, eleve elrendelt. Valami olyan erő hozza létre találkozásukat, amely képes akár a világot is kifordítani négy sarkából. Ha két ember keresztezi egymás útját, akkor tudjuk, hogy a végzet

¹ José ORTEGA Y GASSET, *A szerelemről*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 23.

sodorta őket egymás mellé. Gondoljunk csak a *Füveskönyv*ben megfogalmazottakra: „Megvárni egy angyal és egy szent türelmével, amíg a dolgok – emberek, eszmék, helyzetek –, melyek hozzád tartoznak, eljutnak hozzád. (...) Mert bizonyos emberek, eszmék, helyzetek, melyek életedhez, jelletedhez, világi és szellemi sorsodhoz tartoznak, állandóan útban vannak feléd. Könyvek. Férfiak. Nők. Bartóságok. (...)”² Márai nő és férfi kapcsolatának ábrázolását mindenekelőtt abban látta, hogy az egyén belső rezdüléseit, lelki tépelődéseit, impresszióit próbálta megragadni, így mutatva be, hogy mit is tesz velük a szerelem?

A *Sirály*ban részletes kifejtésre kerül a személyiségben benne lakozó árnyalat szerepe és fontossága. Az élet ismétlődésének ideája közrefogja valamennyi regényt, mintegy közös füzért alkotva velük. Az *Eszter hagyatékából* megtudhatjuk, hogy nem irányít mindent a ráció. Hogy van valami a lélekben, mely erősebb, mint az élet íratlan törvényei. Hogy mindenünket fel tudjuk áldozni valakiért, s hogy ez a cselekedet nem biztos, hogy választás kérdése. Végül a *Válás Budán* története, ami abból a szempontból rendhagyó a többi művel egybevetve, hogy megpróbálja a pszichológia, elsősorban Freud pszichoanalízisét bevonni a megértés folyamatába. Ám mindezt úgy teszi, hogy közben tovább szövi a titok mítoszát is, vagyis fenntartja azt az alapvetését, hogy a teljes igazság elmondhatatlan, mert van valami az emberi lélekben, mely örök titok marad (sokszor még önmagunk előtt is).

Márai nézetei a személyiség- és emberlét tekintetében jóval összetettebbek voltak, mint az első, felületes végigtekintés után gondoljuk. Sokan hivatkoznak alapvetően karteziánus világszemléletére, minderre azonban rációfognak regényeiben jelenlévő, valamiféle isteni attribútumot feltételező történetiszövések. Bárhol és bármikor találkozson egy nő és egy férfi a regényekben, ott helyet kap a misztika is. Ez részben szükségszerű, hiszen még most sem tudunk semmi biztosat az életről, annak eredetéről, így az a mozzanat, ahogy egy férfi és nő egymásba szeret, minden ez irányú kutatás ellenére a misztikum homályába vész. Az egész világ, mely emberek összessége, még mindig keresi az igazi végső kérdésekre a válaszokat, melyek közt ott van a szerelem kérdése is, mint sorsfordító erőé, s misztikus élményé. Ortega maga is azt mondja, hogy „a hasonlóság szerelem és misztika közt sokkalta komolyabb dolog”³, mint azt az ember elsőre gondolná. Azt nem tudjuk megragadni, hogy mi történik pontosan a lélekkel a szerelembe esés pillanatában. Azt még mi magunk sem tudjuk önmagunkon belül teljesen felboncolni, hiszen az emberi lélektan jóval titokzatosabb rendszer annál, hogy fizikailag lokalizálni lehetne, hogy hol is következik be a szerelembe esés.

² MÁRAI Sándor, *Füves könyv*, Bp., Helikon Kiadó, 2008, 56.

³ JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *A szerelemről*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 55.

Amit meg tud tenni egy író, és még hozzá egy olyan kaliberű író, mint Márai, az az, hogy ábrázolja azt a világot, amit a már szerelembe esett ember érzékel. Ahogy ő látja az életet, a létezést, a másik embert. Azt a módszert, ahogy megpróbál a mélyére hatolni az író az emberi léleknek, talán Bergson híres intuíció-elméletével ragadhatjuk meg a legteljesebben: „...- az abszolútum csak intuícióban lehet adva, míg minden más az elemzéstől függ. Intuíció a neve annak az intellektuális megérzésnek, mellyel valamely tárgy belsejébe helyezzük magunkat, hogy megtaláljuk azt, ami abban egyetlen és kifejezhetetlen.”⁴ Éppen ezt teszi Márai is ábrázoljon bármilyen kapcsolatot. Belehelyezkedik a szereplők belső világába, s belső intuíció útján próbálja meg elmondani az elmondhatatlant, vagyis megragadni az embernek még saját magán belül sem tisztázott lelki folyamatait. Hogy is mondja ezt pontosan Bergson? „Kétségtelenül van egy valóság, melyet mindnyájan belsőleg, intuíció és nem pusztán elemzés útján ragadunk meg: saját személyünk az idő folyamán át. Énünk, amely tart. Nincsen más dolog, amit intellektuálisan együtt átélnénk. De bizonyára átéljük önmagunkat.”⁵ S ez az önmagunkat átélés a kapu a másik ember felé. A másikat nem ismerhetem teljesen, de ha magamat feltérképezem, kiismerem bizonyos mechanizmusaimat, beláthatok olyan sötét helyekre lelkembe, amelyekről korábban fogalmam sem volt, és így talán könnyebben átjuthatok a másik emberhez. Végül mindegyik hős küzd önmaga megfejtésével is.

A kutatás során a nyomába eredünk valamennyi regényen végigvonuló titok motívum szerepének és üzenetének. Az oly gyakran kifejtett szerep – személyiség – kötelezettség visszatérő motívumait is megkíséreltjük megfejtetni. De mindenekelőtt arra vagyunk kíváncsiak, hogy ezek a világok, melyeket írójuk oly részletesen ábrázol, miféle magyarázatát adják a személyiség komplexitásának, s ez által miféle világmagyarázatot közölnek olvasójukkal.

A regények kiválasztásánál fő szempont volt, hogy a személyiség problematikáját középpontba helyező művekkel foglalkozzunk elsősorban. Természetesen így is rengeteg alternatíva kínálkozott, hogy mely műveket vizsgáljuk részletesebben. Márai számára a nő és férfi között létrejövő kapcsolat minden bizonnyal az egyik legizgalmasabb kérdés volt, és kiapadhatatlan forrásként – talán nem túlzás mondanunk – legkedveltebb témája is egyben. Elsősorban olyan regényeket választottunk, ahol a fő tematika mellett még találunk olyan összefüggéseket is egy-egy műben, melyek a végső konklúziót tekintve gazdagítani tudják vizsgálódásunk szempontjait. Így a valamennyi regényen végighúzódó titok – magány – álarc

⁴ Henri BERGSON, *Bevezetés a metafizikába*, Bp., Politzer Zsigmond és fia könyvkereskedése, 1910, 7.

⁵ Uo.: 8.

motívummal minden műben foglalkozunk külön-külön is. Az irodalmi kánonban számon tartott művek közül két ismert, és egy kevésbé ismert regényt választottunk a kutatás anyagául. Az előbbiek közé tartozik a *Válás Budán* valamint az *Eszter hagyatéka*, utóbbihoz pedig a *Sirály*. Keletkezésüket tekintve a legkorábbi a *Válás Budán*, ezt követi az *Eszter hagyatéka*, majd a *Sirály* zárja a sort.

A sorrendet illetően igyekszünk valamiféle koncepciót kialakítani. Ezért elsőként az egész vizsgálódás gondolati elindítójával, a *Sirály*al foglalkozunk, mert ennek a kisregénynek a középpontjában van a leghangsúlyosabban kifejtve a személyiség- és karakterproblematika. Ezt követi az *Eszter hagyatéka*, melyben a korábban felvázolt személyiség különбөзөs-hasonlóság koncepciója továbbmélýül. A sort a *Válás Budán* teszi teljessé.

Sirály

„Úgy látszik, mindennek, amit megélünk, egyetlen és igazi értelme az ember.

Minden más csak jellemzi, körülveszi, és magyarázza az embert.”

/Márai Sándor: A teljes napló/⁶

Amikor alaposabban szemügyre vesszük a *Sirályt*, egy kissé zavarba jöhet az értelmezni vágyó olvasó. Miről is szól ez a regény valójában? Ismeretes, hogy a korszak kritikussait erősen megosztotta. Márainak a naplójából megtudhatjuk, hogy a regény a kezdeti ígéretes indulás után nehéz vállalkozássá nőtte ki magát. 1943-ban kezdi el az író vezetni naplóját, melyben nyomon követhetjük az írás során szerzőjében végbemenő változásokat. Ha a lényegét akarjuk megragadni a *Sirálynak*, álljon itt a naplóból egy idézet, mely akár az egész vizsgálódásunk tézismondatává is tehető: „*Úgy írni, hogy mindig a teljes élet és a teljes látomás sugározzék minden részletből, délibábszerű remegéssel, akkor is, amikor egy tárgyról vagy egy alak külsejéről beszélsz. Mindig az egész világról és a teljes életről írni.*”⁷ Ha alaposan megvizsgáljuk a regényt, felismerjük benne Márai ezen törekvési szándékát.

A regény nem csupán egy nő és egy férfi találkozását meséli el, hanem Máraira oly jellemző kérdésekkel is foglalkozik. Sorssal, polgárléttel, Isten-kérdéssel, léontológiai feltevésekkel, a mélyben meghúzódó titokzatossággal, egyszóval mindazzal, ami az írói pályáját oly sajátossá és nagyszerűvé teszi. És valóban, a *Sirály* szintén egy több jelentésréteget magában foglaló mű. Nem állhatunk meg az első olvasásra is szembeötlő megállapításoknál és (fél)igazságoknál, hanem az olvasótól is sokat követelvén, magunknak is aktívan részt kell vennünk annak mélyebb értelmezésében.

Hogy elemzésünk kiindulópontjához megfelelő elméleti alapot tudjunk szolgáltatni, álljon itt egy idézet ismét a Naplóból: „*Soha nem tudjuk, mit akar mondani rajtunk át az Isten! A »Sirály« most, mikor a végét írom, átalakult a személyiség különbözőségének problematikájává – ez volt a téma egyetlen értelme, ide kellett eljutnom a «történet»- en át, logikusan és kérlelhetetlenül. Ezt terveztem? Nem, ezt tervezte velem az Isten, mikor rám parancsolt, hogy írjam meg ezt a regényt.*”⁸ Tekintettel Márai alapvetően ateista beállítottságára, tegyük még egy fontos kitétele rögtön az indulásnál: ebben a regényben – rá oly kevésbé jellemző módon – elfogadja Isten létezését, sőt, a regényben egy „mellékszálón” ki is fejtí ezzel kapcsolatos elképzeléseit. De ne szaladjunk ennyire előre! A fentebbeket

⁶ MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1943-1944*, Bp., Helikon Kiadó, 2006, 22.

⁷ Uo.: 60.

⁸ Uo.: 69.

alátámasztandó, Lőrinczy Huba tanulmányából idézzünk ide egy rövid passzust: „*Márai későbbi, mind keményebb ateizmusának ismeretében korántsem fölösleges megjegyezni, hogy mind a Füves könyv, mind az 1943-as diárium tényként fogadja el Isten, a Gondviselés létezését, számol láthatatlan jelenlétével a világban, – a Sirály sem másként.*”⁹

Induljunk el első szálként az író naplójából származó bejegyzés segítségével, mely a személyiség különbözőségének problematikáját veti fel. Ezen aspektusból kiindulva a történet a negyvenöt éves hivatalnok öngyilkos szerelméről, illetve annak hasonmásáról szóló történetfűzésen alapulva indul a személyiség különbözőségének és hasonlóságának problematikája felé. Adva van egy magas rangú hivatalnok, akit hivatalában meglátogat egy finn nő, aki kísértetiesen hasonlít a férfi meghalt szerelmére, Ilire. A helyzet lehetetlensége, abszurditása indítja a férfit belső felfedezőújtjára, mely során elmélkedni kezd azon, hogy mi is a személyiség? Vajon valóban annyira kivételesek, egyediek és megmásíthatatlanok vagyunk, mint azt hisszük magunkról? Rögtön a regény indulásakor kiköti az elbeszélő, az ember borzasztóan keveset tud önmagáról. Mintegy megindítva az olvasót a felé az értelmezés felé, hogy az eztán következőket – tűnjenek bármily hihetetlennek –, kezeljük ezen alapigazság ismeretében. Pár sorral lejjebb továbbfűzi ezt a gondolatot a többi ember lelkére való utalással: „*S a többiek lelkétől, kiket nyilvánvalóan még sokkal kevésbé ismerek, mint önmagamat.*”¹⁰ Ezzel előrebocsátja, hogy ha az ember nem tud magáról szinte semmit, vagy csak nagyon keveset, akkor mi az, amit fel tud fogni egy másik lényből, aki ráadásul még egy külön univerzum is?

A nő felbukkanásának okán végiggondolja az egész létezést, és benne az ember szerepét. S amikor ezen elmélkedik a *játék*, az *álarcosbál*, a *törvény*, *emberfeletti erő* – szavak kapcsolódnak be a szövegbe, hogy életre keltsék a regény háttéréül szolgáló titokzatosság atmoszféráját. A férfi, kinek nevét sem tudjuk, belső asszociáció útján indul a személyiség mibenlétének feltérképezésére. Nagy vállalkozásra készül, hiszen ahhoz, hogy értelmével belássa ennek a titokzatos entitásnak, a személyiségnek a szerkezetét és szerepét a világ folyamában, szükségszerű olyan mélységekre hatolnia, melyek még önmaga számára sem ismeretesek, egészen *alvilágiak*. Gondoljunk vissza a „kiinduló” alapvetésre: „*Az ember rettenetesen keveset tud önmagáról.*”¹¹ Mégis vállalkozik erre a feladatra, s Aino Laine-t figyelve, elkezd a nőkön, a női nemen gondolkodni. Hogy a sirály a nő metaforája, arra hamar

⁹ LŐRINCZY Huba, *Világkép és regényvilág. Újabb Márai-tanulmányok*, Szombathely, Savaria University Press, 2002, 172.

¹⁰ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 7.

¹¹ Uo.:7.

rájöhet a figyelmes olvasó. Mielőtt azonban ezt a regényből is kimutatnánk, idézzük ide a Füveskönyvben leírtakat:

„A nőkről és a madarokról: A nők olyan örömmel találják meg a maguk szerelmi táplálékát a földön, mint a madarak a magvakat vagy halakat. Keringenek a végtelen térben, ösztönük vezeti őket tavak, folyók, tengerek és rónaságok fölött, s aztán, bonyolult cikázás és kóválygás után, egyszerre lecsapnak. Ösztönük, szemmértékük ilyenkor csodálatosan nyilatkozik meg. Nagyon ritkán tévednek, s csak néha esik meg, hogy az áldozat erősebb vagy ügyesebb, s kisiklik csőrükből, mint az ebihal a sirályok csőréből. Ilyenkor vijjognak egyet, mint a sirály; s odább szállanak, keringve, körözve, fáradhatatlanul, éberen.”¹²

A könyvre aktualizálva elsőként gondoljunk arra a momentumra, amikor a még ismeretlen finn nő a lépcsőn lépdel felfelé, hogy találkozzon a hivatalnokkal, s az elbeszélő ezt így írja le: *„Könnyedén lép, mint a madarak, mintha ugrana az egyik lépcsőfokról a másikra.”¹³* Majd később, a megismerkedésüket követően a hídon, a férfi elmerengve nézi a vijjogó madarakat, s megállapítja, hogy milyen szépek is ezek az állatok, majd a finn nőt szemlélve így gondolkozik tovább: *„Ennek is ilyen szürkészőld szeme van, mint a másíknak volt... mint egy madárnak vagy egy állatnak.”¹⁴* Majd így folytatja: *„De a szeme, milyen közömbös, milyen kegyetlen! Mint a sirályok szeme. Mintha a táplálékot kémlelné e pillanatban, mint társai és rokonai, az Északról érkezett madarak. Hideg és kémlelő ez a pillantás: (...) Nem, ez a nő nem érzelmes.”¹⁵* Ha ezt az utolsó mondatot tüzetesebben megnézzük, azt tapasztaljuk, hogy az egy pár sorral korábban szintén kimondatik, csak hogy ott a sirályra jellemző tulajdonságként: *„Vijjognak, nyersen és rekedten, érzelmesség nélkül. S milyen szépek!”¹⁶* Majd mielőtt elválnak, a nő *„megindul hosszú madárlépteivel, a túlsó part felé.”¹⁷*

Miután elválnak útjaik, a férfi folytatja a sajátját, betérve egy divatos *espresso*-ba. Itt elkezdi figyelni a kívülálló férfi szemével a polgári nőt, és itt kap igazán értelmet a sirály-motívum. Azt gondolja a férfi az ellenkező nemet figyelve, hogy *csivognak* tarka ujjasaikban, s hogy ez az egész párválasztás valójában olyan, mint a sirályok táplálék utáni röpte. Egy nagy piac ez, melyet álarcot viselő férfiak és nők éltetnek. Hiszen a nők szépen felöltözve

¹² MÁRAI Sándor, *Füves könyv*, Bp., Helikon Kiadó, 2008, 72.

¹³ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 13.

¹⁴ Uo.: 29.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.: 30.

vannak ezeken a helyeken, férfiak barátaikkal italoznak, s miközben mindkét fél úgy tesz, mintha figyelne asztaltársára, aközben kémleli az ellenkező nem példányait.

„Polgári nők, vásárlás közben és előtt betérnek ide, hidegen és tárgyilagosan viszonyozzák a férfiak kérdő pillantásait, nők, akik már nem is a szenvedélyt, még csak nem is a nagyvárosi kalandot keresik itt, hanem egyszerűen futó, alkalmi társat abban a kétségbeesett, idegbajos menekülésben, ami életük egyetlen értelme és tartalma: fodrásznők, bridge-szalonok, és espressók között kóvályognak, s menekülnek a civilizáció unalma elől, mely lerágja életükről a felhámot, mint egyfajta lepra.”¹⁸ S itt térjünk vissza a korábbi jelenethez, ahol a hídon figyelik a madarakat. Akkor ezt gondolja a férfi: *„Igen, a sirályok szemmel láthatólag nagy erővel élnek, s nem sokan kérdik, van-e célja a sirályéletnek?”¹⁹* Vagy egy még korábbi mondatban: *„Mindig akad valaki a hídon, aki a sirályokkal törődik. Legtöbbször férfiak...”²⁰*

Bizonyítéknak álljon itt ennyi, hogy a sirály és a nő párhuzamba állítható. De vajon mit mond ki ezzel a nyilvánvaló tény mellett az író? Miért pont sirályhoz hasonlítja a nőt? Azt mondja, hogy a nő és a sirály is vadászik áldozatára. Kívülről mindkettő szép, ám ez csak álarc, mert valójában ragadozókkal van dolgunk, akik létezésük értelmetlenségét úgy próbálják legitimálni, hogy férfiaktól várják sorsuk izgalmassá, jobbá tételét. Tovább figyelve az *espresszoban* végbemenő belső monológra egyéb lényeges információt tudhatunk meg a polgárnő életéről. Azt már tudjuk, hogy unalom számára az élet, ha csak a négy fal közt játszódik, ezért folyton úton van, hogy valamiképpen kitöltse élete eseménytelenségét. Emlékezzünk Mária-Krisztina szép édesanyjára a *Déli szélben*! Az ő életét is milyen szomorúnak látja lánya. Idézzünk fel egy ilyen részletet az említett másik kisregényből: *„Milyen szép volt mama még tavaly is – de az idén történt vele valami, nem volt beteg, nem, csak mintha elfáradt volna, mintha belefáradt volna a telefonálásba, a shoppingba, az örökös barangolásba, belvárosi üzletek, délutáni és esti kártyázások, délelőtti fodrásznők és szabónők szövevényébe; mintha elfáradt volna, mert állandóan várt valamit.”²¹*

Ugyanennél a szálnál maradva gondoljunk vissza Az igazira! Hogy is indul? A kávéházban beszélget az első feleség, Ilona egy barátnőjével. Az ő szemszögéből végigtekintve az eseményeken, a polgári nő mindennapjaiba nyerünk bepillantást. Teendőkbe, elvárásokba, egy idegen normarendszerbe. Látjuk, hogy nőrsz vigyáz a gyerekekre, hogy a szakácsnénak a ház asszonya írja elő az aznapra szánt ételeket. Általa bepillantunk egy

¹⁸ Uo.: 31.

¹⁹ Uo. 29.

²⁰ Uo.

²¹ MÁRAI Sándor, *Eszter hagyatéka és három kisregény*, Bp., Helikon Kiadó, 2012, 199.

elvárás-rendszerbe, melyet a polgárférfi támaszt a polgárnővel szemben. Illetve fordítva, amit az ehhez a társadalmi osztályhoz tartozó nő elvár(hat) a férfitől.

Azonban nem áll meg a polgárnő kritikus és könyörtelen vizsgálatánál, hanem elkezd beszélni a tömegemberről. Itt nem tudunk nem Ortegára gondolni megint. Nem csak arra utalunk, hogy egyik legismertebb könyvének címe *A tömegek lázadása*, hanem a szerelemről írt értekezésében is kitér ennek a fogalomnak és társadalmi jelenségnek a magyarázatára.

*„Mint minden egyén, minden nemzedék is felfedi szerelmei által azokat a mélyben mozgó áramlatokat, melyek szerint tájékozódik. Ily módon talán el sem képzelhető gyümölcsözőbb nézőpont, mint az ember fejlődésének a különböző közkedvelt nőtípusok sora felől való megtekintése. Amint minden nemzedék, minden emberfajta is megalkotja a maga nőideálját, mely nem spontán módon alakul ki, hanem évszázadok alakította mű, mely a mindenkori férfiak által előnyben részesített típusokon alapul.”*²²

Majd a tömegemberről így vall: *„Jegyezzük meg, hogy egy nép történetében az átlagember a meghatározó elem. A nemzet egészének mint egy testnek állapota az ő milyenségétől függ elsősorban. Ezzel nem akarom cseppet sem kisebbiteni azt a szerepet, melyet kimagasló egyéniségek játszanak egy-egy emberfajta sorsának alakulásában. Nélkülük természetesen értelmet sincs semminek. De bármily nagyszerűek, bármily tökéletesek, történelmi értelemben csak akkor és oly mértékben tudnak hatást kifejteni, amennyire magukkal tudják ragadni az átlagembert. Ezt tudomásul kell vennünk! A történelem a középszerűség kérlelhetetlen birodalma. Az »Emberiség« csak azért íródhat nagybetűvel, mert csak tipográfiaiilag vagyunk képesek feldíszíteni. A legnagyobb lángész ereje is szertefoszlik a középszerűség korlátlan hatalmával szemben. Úgy tetszik, bolygónk arra van teremtve, hogy az átlagember uralkodjék rajta mindörökké.”*²³

Majd azzal folytatja Ortega, hogy a hétköznapióság realitása teszi „elsőrendű tényezővé” a nőt. Felvázolja, hogy a férfi lelki alkatánál fogva jobban hajlik a kalandokra, a változatos életre, míg a nő számára a mindennapi dolgok is tudnak élvezetet jelenteni. Sőt, Ortega szerint a nő mindenből szokást csinál, s hogy az egyik szembenállás a két nem között éppen ebből a különbözőségből fakad.

Visszakanyarodva ismét a regénybeli férfi gondolataihoz, érezzük, hogy Ortega gondolatai köszönnek vissza. A tömegember szokásai, mindennapjainak felvillantása, vágyainak egyszerűsége, lelkének uniformizálása becsmérő színezetet kap a hivatalnoktól.

²² JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *A szerelemről*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 93.

²³ Uo.: 95.

„Egy civilizáció hulladéka ez a tömeg”²⁴ – mondja keresetlenül. A tömegember az anyag bűvöletében él. Mit sem tudva a lélekről, erről a másik, sokkal bonyolultabb materiáról. Csak a prózai valóság nyelvén értenek, így képtelenek az élet absztrakt voltát észrevenni és megérteni, „*lelkük egyszerűen a tömeg lelkének egyik atomja*”²⁵ – mondja a Sirály férfi szereplője.

A férfi egyszerre ismeri el az ember különözését és ugyanakkor hasonlóságát. Azt mondja, az ember nem annyira egyéni, mint hitte, hiszen lám itt van egy halottnak hitt nő arca, aki kikélt a sírból. Ugyanakkor azt is mondja, hogy a személyiségben benne lévő árnyalat az, ami mégis megkülönböztet bennünket a többi embertől, amitől egyéniek vagyunk. Erre a látszólagos ellentmondásra több bizonyítékot találunk a szövegben: „Az ember úgy képzei, egyetlen példányban készült, s egy napon meg kell tudnia, hogy szokványos és útszéi másolat.”²⁶ „Csak a lelkem különbözik. Testemmel megtörténik a létezés, egyfajta formanyelven, melyhez nincs sok közöm.”²⁷ „Hasonlóság, félelmes szó; az ember beleborzong. Minden, ami sors, elfér ebben a szóban, alvilági szó, levilágít a mélybe, ahol, a borzongásra készítő műhelyben, az emberi lét ősfomái hevernek, milliárd és milliárd lárva. Talán egy tucat vagy tíz tucat mintát cserélnek ebben a műhelyben – nem, az ember testében tehetetlen. Csak a lélek vitatkozik Istennel.”²⁸ Nézetünk szerint itt azt mondja ki Márai, hogy mint emberi létezők, nem különbözünk egymástól. Ugyanazokat az álarccokat viseljük. Valódi különbözőségünk nem külső megjelenésünkben van, nem is sorsunkban, hiszen minden, ami sors, elfér a hasonlóság szóban. De a mélyben, az alvilági tárnák mélyén, létezik egy másfajta magyarázata a személyiségnek: az árnyalat, amely mégis megkülönböztet bennünket. Mert ami különben vagy és vagyok, s a helyzetünk és titkunk, ha van ilyen, mindez törvény szerint van és ismétlődés – de az árnyalatban különbözünk, az árnyalatban leszünk bizonyos halvány, árnyékszerű személyiségek, tehát önkényesek. Itt kezdődünk, te és én, az árnyalatban. A többi törvény. Ezt a törvényt csak alázattal lehet szemlélni, mint mindent, ami Istenhez tartozik (...).”²⁹

„Mi ez az árnyalat? Egy életérzés hőfoka, a válasz bensősége, mellyel az örök színész az örök mozgóképen felel a helyzetre, az ember és a világ helyzetére... ez a különbözőség alkotja a személyiséget. (...) Isten irtózatosan megajándékozta és megverte az embert, mikor

²⁴ MÁRAI Sándor, Sirály, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 32.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.:53.

²⁷ Uo.:54.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.: 104.

*az ismétlődésen és a makacs-rögzített személytelenségen túl – mert tucatáru is vagyunk, mindig kettő ad ki belőlünk egyet, az »ember« nincs külön, nem állítható elő önmagában, csak férfi és nő vegyülékének terméke, s már ez is szerénységre kényszeríthetne!*³⁰

Vagyis minden emberben van valami állandó és valami változó, valami egyéni és valami közös. Ha a Bibliára gondolunk, nem ugyanezt mondja ki, amikor Istenről beszél, aki megalkotta saját magából az embert? Ez azt jelenti, hogy állunk egy rész hasonlóságból, s egy rész eltérésből, hiszen mindannyian egyedülállóak is vagyunk egyben? Talán az egész műben végighúzódo álarc motívum is ezt kívánja kihangsúlyozni? Mindannyian szerepeket játszunk, ez mindannyiunk lelkében közös, de a mélyben, a létezés alvilági tárnáiban mégis rendelkezünk bizonyos sajátságokkal?

Azt mondja a férfi a nőnek az Operában eltöltött este után a lakásán, hogy a szerelemesek közvetítők Isten és az ember között. Ezt vajon hogyan kell értelmeznünk?

Emlékezzünk ismét vissza Ortegára! Ő azt mondja, hogy a szerelem és a misztika sok mindenben hasonlít egymásra. Egy rövid kitérő erejéig idézzük fel a *Bébi vagy az első szerelem* történetét! Mit mond Timár Gáspárnak? „*Valakit szeretni kell – mondta most rekedten, szinte titokzatosan, inkább magának. – Egyszer minden élet felrobban. Minden élet. Valakit szeretni kell, különben hiába minden. A nőt, ez a legegyszerűbb.*”³¹ Miért mondja vajon ezt? Itt ismét Ortegát hívjuk segítségül és idézzünk A *Szerelemről* c. értekezéséből: „*Ha valaki Istent szereti, nem érheti el test szerinti lábain, s Őt szeretni mégis annyi, mint úton lenni, mely hozzá vezet. Ha szeretünk, lelkünk odahagyja nyugalmát, s virtuálisan arra tart, amerre a szeretett lény fellelhető. S ez a szüntelen úton levés maga a szeretet.*”³² Vagyis, az ember legfőbb vágya, hogy kijusson önmagából – ahogy azt a bevezetőben már kifejtettük –, s ennek két útja van Timár szerint: vagy Isten szeretete vagy a szerelem. Mindkettő alkalmas úttá tud válni, hogy az ember transzcendenciaigényét kielégítse. Ezért is olyan hasonló a szerelem és a misztika fogalom- és eszmerendszere. Mindkettőnek az az alapmechanizmusa, hogy a figyelem rögzül egy adott „tárgyon”, s e rögzült figyelem által képessé válik az egyén azonosulni a fókusz alanyával. Ez egy módja az elkülönülés legyőzésének, mely minden ember célja a létezésben.

Azonban azt is mondja a regénybeli férfi, hogy a nyugati civilizációban a szerelem átalakult játékká, álarcosbállá. A nők sirályokká váltak, s egyáltalán az ember tömegemberré, ami pont az árnyalat különbözősét tünteti el az emberekből. S hogy az, amit manapság

³⁰ Uo.: 104-105.

³¹ MÁRAI Sándor: *Bébi vagy az első szerelem*, Bp., A Pantheon Irodalmi Intézet R.-T. Kiadása, 1965, 78.

³² JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *A szerelemről*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 25.

szerelemnek nevezünk, már nem több, „*mint egyfajta kóros, heveny idegállapot...*”³³ Férfi és nő viszonyát háborúként állítja be a férfi. Ezzel (is) nyer értelmet a történet cselekménye mögött ott vibráló háborús hangulat, mely – mint Damoklész kardja – lebeg az ország sorsa felett.

Talán a különбözés az, amely férfit és nőt is elválaszt. Mindketten védik a maguk önállóságát, szuverenitását: „*S ezt keressük a másiban, féltékeny szenvedéllyel, az árnyalatot és különбözést, s ez ellen harcolunk ilyen eszeveszett féltéssel. Nézd meg őket, a férfiakat és nőket, lapozz fel egy újságot, olvasd el az emberi történetet, a nagy párválasztások világhírű históriáit s mindazt, ami ilyen kapcsolatokból alkotásban vagy emberi szerencsétlenségben következett... mindig ez ütközött, mindig ezt kereste, vitta, taszította, ölte és ölelte egymást, az árnyalat!*”³⁴

Férfi és nő is a titok-titokzatosság fogalomrendszerében tudja megragadni a másiban lévő vonzó-taszító idegenséget. Legyen szó bármilyen nemű szereplőkről Márai regényeiben, lényüknek, életük szövedékének izgalmas színezetet ad titokzatosságuk, mely talán pont abból a megfeyjthetlenségből fakad, melyet az író maga is érez a személyiség kiismerhetetlenségének okán.

A hivatalnok úgy jellemezte Ilit, öngyilkossá lett szerelmét, mint olyan nőt, aki sehogy sem illett bele a sirályok seregébe: „*Ili sok mindent akart: nemcsak a boldogságot, hanem valami mást is, egyféle többletet, amire nők általában nem vágnak és nem is vállalkoznak. Például tudni is akart... nemcsak pletykákat, társadalmi ismereteket, nem is afféle unatkozó gazdag lányok számára való fényűzési tananyagot akart megismerni, mint a művészettörténet vagy a kísérleti lélektan népies változatai – Ili nem az idejét akarta valamilyen fontoskodó elfoglaltsággal agyonütni, hanem csakugyan tudni akart; s ha egy nő tudni akar, ez csaknem tragikus – mondta önkéntelenül.*”³⁵

Ez a titok és kifürkészhetetlenség az, ami a férfit a nő felé vonzza és fordítva: Aino Laine ugyanezt mondja el a férfi lakásán, amikor elmeséli neki Párizs utolsó éjszakáját a háború kitörése előtt. Megtudjuk tőle, hogy ezt egy Versailles melletti erdőben lévő kastélyban tölti egy magas rangú férfival. S hogy ez az idős férfi hogyan lesz az által izgalmas és vonzó a fiatal nő számára, hogy benne van lényében valami „különleges” árnyalat. „*A férfiak különös lények, kedves rokon, fogadd el ezt a bókot, hadd viszonzzam én is valamivel a lovagias vendéglátást... s nem akkor a legérdekesebbek, sem a legvonzóbbak, mikor*

³³ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 103.

³⁴ Uo.: 105.

³⁵ Uo.: 45.

cselekednek. Ez a szép férfi-rögeszme, a cselekvés... de mi nők tudunk valami mást is, s a férfiak, ha megérnek és megtelnek az élettel és tapasztalással, néha tudják ezt a másik titkot. (...) S ez az öreg férfi, a francia erdőben, megváltozott akkor éjszaka, s elmondhatom neked, hogy vonzó volt és nagyon érdekes... igen, mert titka volt, melyet akkor még jól őrzött, tehát ereje volt. Mert a titok, melyet jól őrzünk, erő.”³⁶

S hogy mitől olyan problematikus nő és férfi viszonya, nemcsak Márai regényeiben, hanem mióta világ a világ? Erre ezt mondja a névtelen férfi: „... A nagy páron belül mindig magányos a rész, s kétségbeesetten véd valamit: az árnyalatot, a személyiséget. Ezek a nagy párok, a nagy személyiségek, a kiválasztott, legendás hírű párok ezt védik, a személyiséget, a különbözőséget, tehát az istenit az emberben, akiből máskülönben kettő megy egy párra és hat pár egy tucatra.”³⁷

Márai számára is izgalmas kérdés, hogy vajon valóban van-e férfi és nő között, vagy úgy egyáltalán az egész létezésben valamiféle szisztéma, mely szerint mozog a világ, az emberek sorsa. Itt érdemes megemlítenünk egy idézetet, melyet a naplójában is megemlít, s csak csekély változtatással beemel a *Sirályba* is. Elsőként nézzük a regényben írtakat: „Az asztrológusok, akik már nem viselnek hegyes süveget, s legtöbbször szorgalmas matematikusok csak, azt mondják, három tény van, melyen az emberi szabad akarat nem tud változtatni: a születés, a halál, és a nagy párválasztás tényei ezek... Ez a három tény, mely erősebb, mint minden szándék és erő, amivel az ember önkényesen rendelkezik, igen, erősebb, mint Erősz derűs és nyugodt akarata a földön.”³⁸

A naplóban ezt így fogalmazza meg: „Az asztrológus, aki a városban működik – öreg mérnök és matematikus – szentül hiszi, hogy van szabad akarat, bizonyos réseken át be lehet pillantani sorsunkba. Három tény van, szerintük, melyen az emberi akarat nem tud változtatni: a születés, a halál és a végzetes párválasztás ténye. E háromszög sarkain belül az ember, ha öntudatosan él, diszponálhat sorsa felől.”³⁹

A történet konkrétumára vonatkozólag szintén bizonytalanságokkal találkozunk. Feltehetőleg a hivatalnok a háborúval kapcsolatosan tud valami fontos információt. A finn nőt kalandornőnek nézi. Több kifejezéssel is igyekszik az író bizonytalanságban tartani az olvasót a nő kilétét illetően.

Egy másik „tisztázatlan” szál Illi és G. professzor viszonya. A vegyész miatt lett öngyilkos a lány az édesapa szerint. A hivatalnok fel is keresi őt a lány halála után, nem

³⁶ Uo.: 92-93.

³⁷ Uo.: 106.

³⁸ Uo.: 111-112.

³⁹ MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1943-1944*, Bp., Helikon Kiadó, 2006, 73.

négyszemközt, hanem egy előadására megy el, hogy meghallgassa és megnézze „vetélytársát”. További kérdés, hogy miért küldte a professzor a finn nőt a hivatalnokhoz? Nem csak a hivatalnok tudott a másik férfiről, hanem a vegyész is a másiktól, ez nyilvánvaló.

Aino Laine már a kezdő lapokon is kalandornőnek tűnik a férfi szemében. Gyanús időkben, a háború képlékeny világában bizonytalanná és gyanússá válik minden és mindenki. Ezt a fenyegető világot az olvasó is jól érzékelheti a szövegben. A hivatalnok is „gyanúsan” méregeti a nőt, vajon tökéletes magyar nyelvtudásával mit akarhat ilyenkor ez a finn nő Magyarországon? A nő állást akar vállalni. Miután hazájából el kellett mennie, otthonát lerombolták, apja is meghalt, nincs maradása többé országában. Jól beszél angolul és franciául, ez további gyanúra adhat okot. A férfi el is kezdi vallasni, majd egy rövid intermezzo után meginvitálja estére az Operába. Az előadás alatt a férfi kémlelő pillantásokkal figyeli a másikat. Valami nincs vele rendben, valami „mást” érzékel benne, de ennek nem tudja pontos nevét adni. Többször is vadászhoz hasonlítja a nőt, aki lesben áll, és feszülten figyel. A férfi pedig a páholy jótékony homályából szemléli az embereket, s ekkor ismét elmereng az emberek sorsán, egy műveltég kellékein: a jól öltözött polgárságon, férfiakon és nőkön. Kísértetiesen hasonlít az, amit lát, ahhoz, ami majd később, a saját lakásán a finn nő mesél neki Párizs utolsó estéjéről. Tanulmányozza az embereket, akik az Operában mulatják az időt, s próbálják elnyomni a lelkük mélyén érzett bizonytalanságukat, melyet a háború iszonyata, s a jelenben mégis oly távolinak tűnő jelenléte okoz. Visszatérve a finn nő valódi kilétére: a férfi lakásán arra a megállapításra, melyben a férfi megdicséri, milyen jól tud figyelni, így válaszol: *„Talán ez a mesterségem (...) Egy nő, amikor összedől a ház és az élet, melyhez tartozott, elmegy a világba, s mit is tehet ott? ... Figyel. Ez is mesterség, kedves rokon.”*⁴⁰ Ha ezek a mondatok nem is mondják ki határozottan, hogy a nő esetlegesen kém, apró utalásokkal együtt már nem csak a hivatalnok, de az olvasó gyanúját is felkeltheti. Hozzáteve az eddig megállapítottakhoz, hogy amikor kimegy a férfi kávéját készíteni a konyhába, felhív valakit az éjszaka közepén és olyan nyelven beszél (*madárnyelven*), amit az időközben visszatérő és hallgatózásba vonuló hivatalnok sem ért meg. Ott van további „bizonyítékként” a történet a magas rangú francia hivatalnokról, aki éppúgy, ahogy a regény férfinőse, titkot tud, talán éppúgy a béke utolsó napjának titkát, s hogy holnaptól minden megváltozhat. A nő is változtatja álarcait: délelőtt az irodában még egy tanítónő volt, aki le akart telepedni ebben az országban, estére pedig átvedlett valami titokzatos, nagyvilági dámává.

⁴⁰ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 117.

„A fájdalom is elmúlik, melyet a szerelem okozott, ne csald magad.”⁴¹ mondja magának a férfi, és végiggondolja, hogy a fájdalom valami egészen más mégis, mint a gyász. A fájdalom valami égető érzés, mely egyben gyógyítja is a lélek sebet, úgy, mint a jód a sérült területet. S hogy az a fájdalom, amit Ili okozott, azért nem „élő” ebben az értelemben, mert már csak mint emlék él lelkében, nem pedig valós érzésként. „De a fájdalom egy napon átalakul, minden, ami hiúság és sértődés volt a hiányérzetben, kiszikkad a fájdalom tisztítótüzenek makacs-konok lobogásában, s marad a kezelhető, idomítható, elhelyezhető emlék.”⁴²

Verdi Álarcosbálját szemlélve a férfi önmagában ütközteti a külvilágot és a belvilágot, végiggondolva a fájdalom mibenlétét. Végül így gondolkozik: „Az Álarcosbál... Nézzük végig? És aztán? Mit kezdjek vele? Mondom, hogy békét akarok, mert a lelkem csak az enyém, mert meg kell halnom, holnap vagy nemsokára, mert vissza kell adnom Istennek ezt az álarcot és lényemet, mert elég volt az érdek, az önzés, a hiúság e parázsló gyalázatából, ami a férfi és nő ügye, amit a hazug és pontatlan irodalom szerelemnek nevezett el; elég volt.”⁴³ Arra, hogy ő valami mást ért a szerelem alatt, már utalt más helyeken is a szövegben. A tömegről elmélkedve ezt gondolja: „(...) iparkodnak tárolni azt a nyavalyatörős izgalmat, melyről szentül hiszik, hogy egyértelmű az élménnyel és a szerelemmel.”⁴⁴

Ám a regényben szereplő férfi negyvenöt éves, s ahogy azt a késő éjszakai beszélgetésen mondja Aino Laine-nek, a férfiak egy bizonyos idő elteltével, az ifjúság tüntével, másfajta vágyakkal telnek meg. „A világ előtt tragikusan állunk e pillanatban, de ez a tragikus magatartás igazában kacér és nem őszinte. Nem, minden férfi megkönnyebbül, mikor végre elváltozik életéből és szervezetéből, testéből és lelkéből ez a különös, vadóc és nyugtalan társ, az ifjúság.”⁴⁵

Gondoljuk meg mennyire összecsengenek ezek a sorok a Füves könyvben leírtakkal: „A nőkkel a pubertás múltával, férfikorom idejében, úgy éltem, mint kedves és szükséges társakkal, akik az élet nagy feladataiban időnként szövetkeztek velem is a nagyon nehéz sors, az emberi sors elviselésében. (...) De amikor elmentek szobámból vagy életemből, nem gondoltam többé velük. Ilyen a természetem, s azt hiszem, csak ez a magatartás méltó férfihoz; s hálás vagyok sorsomnak, hogy ilyen természettel áldott meg.”⁴⁶

⁴¹ Uo.: 62.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.: 65.

⁴⁴ Uo.: 48.

⁴⁵ Uo.: 113.

⁴⁶ MÁRAI Sándor, *Füves könyv*, Bp., Helikon Kiadó, 2008, 98-99.

Nem csak mikro-, de makro-szinten is az ismétlődés ideológiájának szervező sodrásába illeszkedik a történet és a szereplők is: a budapesti éjszaka párhuzamba állítható a párizsi éjszakával. A párizsi férfi a magyar hivatalnokkal, Ili Aino Lain-nel. Azonban az árnyalatnyi különbségek okán mégsem ugyanaz történik, mint amit az ismétlődés törvényéből fakadóan várnánk: Budapest haladékokat kap a sorstól, és még a béke illúziójában maradhat bizonytalan ideig. A férfi nem „hódol be” a szép finn nőnek, melyben döntő szerepe van a „véletlennek”, melynek okán meghallja telefonálni a nőt. Aino Laine sem tudja ugyanazt a „feladatot” elvégezni, amit a francia hivatalnok esetében igen, mert a magyar férfi lakásán meglátva Ili képét megérti, hogy itt valami több történt, valami mélyebb és titokzatosabb, semhogy azzal ő tisztában lett volna. Férfi és nő különbségét abban látja a hivatalnok, hogy a nők a tényeket valóságnak fogadják el, míg a férfiak a tényeket kérdésnek (emlékezzünk Ortegára). Ezért is csak akkor érti meg igazán a nő a férfival való találkozás jelentőségét, amikor meglátja bizonyítékként a fényképet az asztalon. Bármi is volt korábbi szándéka, melynek pontos mibenlétéről továbbra is csak találgathatunk, végül arról győzik meg a nőt, amit a férfi már korábban is magyarázott neki: Hogy tudni illik, az ember egyéni sorsa és létezése mögött létezik egy valamilyenfajta erő, melyben az ember nem több, mint játékszere a sorsnak. Amikor ennek a tudásnak tökéletesen birtokába jut, megérti, hogy az egész világ valamiféle rendszerben működik, *„láthatatlan huzalok és erők kapcsolnak két embert”*⁴⁷, s hogy ilyen formán, amit egyszer elkezdtek, annak a végéhez is el kell jutni.

*„S mindaz a nyomorúság, indulat, félreértés és szerencsétlenség, amivel eltelik időnk, nem igazi értelme és tartalma az életnek. Valamilyen többlet van itt, Egyetlen Hullám, valamilyen értelem van a tünemények mögött, s ez több, mint te és én...”*⁴⁸

A háború kontextusába helyezett történetek nem csupán a valós történelmi korra reflektálnak, hanem hű ábrázolásmódját adják írójuk gondolkodásmódjának. Márai a nemek közti kapcsolatot háborúnak, párharcnak látta, melyben az önzés dominál. Küzdelemnek látta nő és férfi találkozását, melyben a legnagyobb tét, a személyiség szuverenitása forog kockán. Ha ebből az aspektusból szemléljük akár a *Sirályt*, akár a *Válás Budán-t*, meg kell értenünk, hogy Márai szerint az élet alján a végtelen önzés lapul. S bár ez a gondolat keserű szájízthagyhat az olvasóban, azonban nem szabad pusztán a szavak szintjén sem leragadnunk. Mindaddig tovább kell gondolkodnunk, amíg kínálkozik rá a lehetőségünk. Így az önzést sem szabad kiszakítanunk kontextusából, s valamiféle fő-gonosznak megtennünk, hanem filozófiai alapra helyezve kell vizsgálnunk. Minden ember önmaga létét, és csakis önmagáét éli át

⁴⁷ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 15.

⁴⁸ Uo.: 131.

sajátként. A bevezetőben idézett bergsoni intuícióelmélet megfelelő alapot kínál ahhoz, hogy megértsük, hogy mégis miért tudunk egy másik embert szeretni. Annak ugyanis az önszeretet az egyik alapfeltétele. Mivel mindent, amit a világról tudni vélünk, saját szubjektumunk élményvilágán keresztül szűrjük át, így egy másik lény iránti szeretet is megkívánja, hogy a szeretetről, és a szeretetről mint cselekvő aktusról, megfelelően gondolkozzunk. Persze, hogy a szerelem is önzés, de csak abban az értelemben, amennyiben végső soron minden más is az. Jó nekem az, ami a másinak is jó, s ilyen értelemben bármit is teszek bárki javára, abból nekem is előnyöm s boldogságom származik. Innen nézve van létjogosultsága Márai megállapításának, mely szerint „(...) minden érzelmes találkozás alján a meztelen önzés és hiúság parázslík.”⁴⁹

Lényegesnek tartjuk továbbá megemlíteni, s így egy kicsit talán közelebb hozni az olvasóhoz Ili és G. professzor viszonyát. Ez a történet a háttérben bontakozik ki, mégsem szabad azt gondolnunk, hogy ettől az a parabola, melyet ez a történet (is) közvetít, ugyanolyan halovány lenne. Ili édesapja mondja el lánya halála után a hivatalnoknak, hogy a lány mást szeretett, s hogy az apa titkon szurkolt azért, hogy lánya végül a hivatalnokot válassza. S amikor kapcsolatukról beszél, a mit sem sejtő férfinak ezt mondja: „Egy embert meg lehet ölni mérge és gyilkos nélkül, igen, szavak nélkül, egyszerűen magatartással lehet ölni... «Egy ember meg tud semmisíteni egy másik embert azzal, hogy nem engedi el, de nem is enged neki teljesen, magához köti és nem adja vissza a világnak, de ugyanakkor nem engedi teljesen közel magához, nem köt vele semmilyen szövetséget. Akit így kiválasztanak és elkülönítenek a világtól, elpusztul. Mert egyedül marad, s még sincs teljesen egyedül, mert egyfajta megköötöttségben él, de a rabtartó nem törődik vele...»”⁵⁰

Emlékezzünk Fazekas Annára! Vajon vele nem valami hasonló történt? Ili és Anna is a történet háttérébe szorulnak, ugyanakkor a férfi-hősök szempontjából mégis kulcsszerepet játszanak. Mindezt úgy teszik, hogy a regény valós idejében nem jelennek meg, csupán indirekt módon, rendszerint valamely férfi szereplő interpretációjában „szólalnak” meg. (Még Kőmives Kristóf is tudata egy rejtett zugában megtartja emlékei között Anna alakját.) Anna is, Ili is öngyilkosok lesznek. Miért? Sorsuk válik lehetetlenné, mert nem teljesedik be szerelmük a szeretett férfi oldalán? Anna Greiner Imre mellett dobja el az életet magától, Ili pedig a hivatalnok mellett, mert ő sem lehet a választott férfié. Ennek bővebb kifejtését a szóban forgó másik regény részletezésénél tesszük meg. Egyelőre érdekes kérdés-feltevés-ként tartsuk számon!

⁴⁹ MÁRAI Sándor, *Füves könyv*, Bp., Helikon Kiadó, 2008, 54.

⁵⁰ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 43.

A hivatalnok értetlenül áll Ili öngyilkossága előtt. Érzi, hogy valamit akarhatott tetteivel a nő, de nem tudja, vajon mit? „*Minden öngyilkos bosszút akar állani valakin vagy egyszerően csak a világon...*”⁵¹ – ezt gondolja, mikor Ilire és annak tettére gondol.

A nő értelmetlennek látja a létezést, de vallásosságából fakadóan mégis hisz abban, hogy „*(...) az életnek nem csak emberi értelme van.*”⁵² De ezt a másik értelmet nagyon nehéz megfejtetni, mert emberként a nem emberi törvények és szempontok tulajdonképpen irrelevánsak. Ha van Isten, ha nincs Isten, a lényegen, hogy élni kell, semmi sem változtat.

Érdekes adalék a történethez, hogy Ili éppúgy kéksavat vesz be, mint ahogy azt korábban Márai által naplójában feljegyzett öngyilkos teszi.

Ezen fejezet végső gondolataiként szögezzük le azt, hogy Márai meglehetősen sajátosan látta az életet, s benne az emberek dolgát, feladatát. Nem csak a nőket illetően jutott el odáig, hogy az ember csak magára számíthat, hanem mint író, s mint gondolkodó ember a tapasztalatok és megfigyelések okán jutott erre a következtetésre. Elképzelése szerint az emberek valamiféle ősminta szerint ismétlődnek, így a háború a népek s nemek között az emberi természetből szükségszerűen következő jelenségek. Az embert eredendően önzőnek látta, és pont ezért vallotta a magány elsőbbségét a közösségi léttel szemben. Ugyanezen dilemmák mezsgyéjén húzódik valamennyi vizsgált műve, melyekben közös, hogy az ember és ember közti titokzatos viszony milyenségének és mélységének értelemmel belátható titkos tárnáit kutatja:

„*A legérdekesebb tünemény, mellyel az emberi életben találkozhatunk, az emberi jellem. Semmi nem olyan érdekes, meglepő, kiszámíthatatlan, mint a folyamat, melynek során egy ember elárulja jellembeli sajátságait. (...) Mikor érdeklődésünk eljut a világ dolgainak szemlélése közben az emberi jellem ismeretéhez, egyszerre úgy érezzük, ez volt igazi feladatunk az életben. Minden más, amit megismertünk, csak ismereteinket gazdagította. De lelkünk csak a jellemek ismeretétől lesz gazdagabb. Mert ez a legközvetlenebb emberi tapasztalás, igen, a jellem maga az ember.*”⁵³

⁵¹ Uo.: 21.

⁵² Uo.: 35.

⁵³ MÁRAI Sándor, *Füves könyv*, Bp., Helikon Kiadó, 2008, 9-10.

Eszter hagyatéka

„De más a gondolat és más a tett, és megint más képe a tettnek.

Az alap kereke nem forog közöttük.”

/Nietzsche: Zarathustra/⁵⁴

Az *Eszter hagyatéka* különös hangulatot áraszt. Ennek okát sok mindennel magyarázhatnánk: a cselekmények „időtleniségével”, a szereplők megfoghatatlanságával, a történetek homályosságával, de egy bizonyos: a sorok mögött egy másfajta értelem bontakozik ki, melyet az olvasónak figyelme fókuszálásával kell megragadnia. A szereplők szájából elhangzó egyetemes igazságok, az írói szándék szerinti „ kozmikusság”, különös ötvözetét adják valóság és valóságon túl mutató szférák találkozásának.

Mint Márai általunk tárgyalt összes regénye, így az *Eszter hagyatéka* is krízisregény. Azonban ahhoz, hogy a pontos problematikát meg tudjuk ragadni, intuitív módon tovább kell gondolnunk a regényt. Több olyan szál is van a történetben, melyeknek pontos okát és kimenetelét az olvasó is csak sejtheti. Némi tájékozódást tudnak nyújtani a megértésben azok a mondatok, melyek szentenciózus kijelentéseként értékelhetők. Ezekben valami nagy „igazság” lappang, melyeket hol az egyik, hol a másik szereplő mond ki. A személyiség – magány – szerelem problémakör, melyet Márai regényeiben vizsgálunk, tovább bővül a *Sirályban* már kifejtett ismétlődés – hasonlóság problematikájánál, hogy újabb igazságokkal gazdagítsák az olvasót.

Eszter rögtön az elején ad egyfajta „támpontot” az egész regény megértéséhez:

„Az ember él... s aztán egy napon észreveszi, hogy «teljesítette» vagy »nem teljesítette« kötelességét. Kezdem hinni, hogy azok a végzetes, nagy elhatározások, melyek megszabják életünk jellegzetes sorsvonalát, sokkal kevésbé öntudatosak, mint később a visszapillantás, emlékezés óráiban hisszük.”⁵⁵ Ezzel a mondattal egyfajta értelmezési stratégiát jelöl ki számunkra Eszter. Azt mondja ugyanis, hogy ez a visszaemlékezés, melyet három évvel a nagy találkozás után jegyez le, szükségszerűen nem szolgálhat minden történésre magyarázatként. Továbbá azt is mondja, hogy azokban a végzetes pillanatokban, melyek igazán meghatározzák egy emberi sors alakulását, bekapcsolódik egy másik „elem” is, melyre nincs racionális kifejezésünk. Öntudatlan mozzanatként jelenik meg csupán. Ezt az öntudatlanságot akarja megragadni Márai a regényben, s valamilyen formában nevet adni

⁵⁴ Friedrich NIETZSCHE, *Így szólott Zarathustra*, Bp., Osiris Kiadó, 2000, 47.

⁵⁵ MÁRAI Sándor, *Eszter hagyatéka és három kisregény*, Bp., Helikon Kiadó, 2012, 67.

neki. Azonban nem ad könnyű feladatot az olvasónak, hiszen az ember mindenképpen valami „logikus” magyarázatra akar jutni Eszter és Lajos „ügyét” illetően. Ha végigfuttatjuk magunkban a történetet, azt mondhatjuk, hogy ez a pár sor értő összefoglalását adja az eztán következőknek.

Eszter önmagát és Nunut többször is hajótöröttekhez hasonlítja, kiknek menedék a régi udvarház. Az elbeszélés módjában megjelenik valamiféle rezignáltság: mind Nunu mind pedig Eszter rég maguk mögött hagyták az ifjúság ábrándos világát, s az a szinte szűkre szabott mérték mellyel megnyilatkoznak, ezt hivatott alátámasztani. „Az élet tengerén” megküzdött csaták és meghozott döntések ott vannak a lelkük mélyén egyfajta lenyomatként, hajótöröttségük talán így is értelmezhető.

Hogy Eszter mit érzett Lajos iránt, afelől nincs kétség az olvasóban: „Ő volt az egyetlen ember életemben, akit szerettem.”⁵⁶ S hogy mit is jelentett számára valójában a férfi, azt csak megfogalmaznunk nehéz. Kapcsolatuk annyira egyedülálló, annyira kívül esik a hagyományos szerelem-ábrázolásokon, hogy ez elbizonytalanítja az olvasót. S mégis, ami megtörténik velük, az ismétlődik az egész világban. Az ő történetük példázatát akarja adni valaminek, s a mi dolgunk az, hogy kiderítsük pontosan minek? Hogy közelebb kerülhessünk kapcsolatuk megértéséhez, jegyezzük meg, hogy Márai árnyaltabban látta férfi és nő viszonyát, semhogy azt pár terminusba lehetne csupán sűríteni. A *Déli szélben* így fogalmaz a névtelen férfi:

„... mi van az emberek között?... Maga nem tudja még, hányféle kapcsolat van, az emberek négy-öt fogalommal gondolkoznak, van barátság, szerelem, rokonszenv, bizalom... De van más is, aminek nincs neve. Van titkosabb és érthetlenebb kapcsolat is, ami nem barátság, nem is szerelem, s mégis olyan forró és eleven, hogy nem lehet kitérni előle.”⁵⁷

A történet nem véletlenül lebeg az időben. Semmiféle konkrétumot nem tudunk sem a pontos helyszínről, sem pedig az idő tekintetében. „Lajos az időt hozta vissza s az élet időtlen élményét.”⁵⁸ Valóban, ez a szembenállás több szálon is tetten érhető a regényben. Egyrészt eltelt húsz-huszonöt év az utolsó találkozás óta, másrészt pedig minden olyan, mintha az idő nem hagyott volna nyomot a dolgokon. Hiszen Lajos pont olyan, mint volt, s a többi szereplő is valahogy az időtlenség mozdulatlanságában lebeg. Lajos első szavai szinte ugyanazok, mint sok-sok évvel korábbi távozásának záró akkordjai. Bár telik az idő a szereplők életében is, ám belül valami állóképszerű érzés jelenítődik meg, szinte tapintható módon: „(...) Aztán

⁵⁶ Uo.: 70.

⁵⁷ Uo.: 246.

⁵⁸ Uo.: 104.

egyszerre eltűnik a körből Lajos. Mi élünk tovább, olyan gépies, viaszbabaszerű életet. Mintha csak jelképesen élnénk: igazi életünk a harc, az indulat, mely eltölt Lajossal szemben.”⁵⁹

Ez a mozdulatlansággal teljes nyugaltság már a *Sirály*ban is jelen van. Lényegét pedig a *Sirály* főhőse így ragadja meg: „*Mikor vége van valaminek, mindig olyan különösen csend lesz: a világban és az ember szívében.*”⁶⁰ Megérkezik utoljára Lajos, hogy ami elkezdődött az időben, az végre a végéhez érkezhessen. Jegyezzük meg halkán, hogy a *Sirály*ban azt mondja a hivatálnok, hogy az élet ismétlődésekből áll. Most is, a sok évvel ezelőtti félbe hagyott „jelenet” folytatódik úgy, mintha csakugyan megállt volna az idő, egyfajta ismétlődésként.

Az álarc és jelmez ebben a műben is – akár a *Sirály*ban – kulcsfontosságú szerepet kap. Létük valami ősi igazságra akarja rádöbbszteni olvasóját: az élet – ha akarjuk, ha nem – szerepekből áll. „*Mintha a régi jelmezek egyikét öltöttem volna fel, az élet jelmezét. Éreztem, hogy mindaz, ami egy embert jelent – az az erő és sajátos magatartás –, felidézi ellenfeleiben az életérzés egy különös képletét.*”⁶¹ S ez a történet is egy különös életérzés mezsgyéjén indul el és mélyül tovább. Az író zseniálisan alkotja meg azt a sejtelmes és titokzatos hangulatot, mely magával ragadja az olvasót: „*S ugyanakkor tudtam, hogy még mindig nem sejttem az igazat az életről, a magam életéről s másokról sem, s Lajoson keresztül tudhatom csak meg az igazságot – igen, a hazug Lajoson keresztül.*”⁶² Miféle igazság az, melyet Lajoson keresztül megtudhat Eszter? A férfi személyiségét sokféleképpen írja körül a nő: az idomár, a bűvész, a kártyajátékos, a kalandor, a nomád pásztor – ezekkel a szavakkal jellemzi. Valamennyi szó mögött ott rezeget egy árnyalatnyi kiismerhetetlenség, egy adag titokzatosság és valami játékoság. A magány és magányosság egy sajátos keveréke, mely különös atmoszférát teremt a férfi köré. S ez tovább folytatódik, ha végiggondoljuk, hogy már újbóli megjelenése is olyan, „*(...) mint egy vándorcirkusz mutatványa.*”⁶³ Színpadra lépésének sikere szinte garantált: bűvészműtárával elvarázsolja közönségét. Lajos delejező képessége jelleme „fogytékosságából” eredeztethető: egyrészt van jellemében valami gyermekes. Ha ezt a gondolatot asszociatív módon tovább akarjuk vinni, azt kell mondanunk, hogy a gyermek játékos természetű, és nem vonható egészen felelősségre tetteiért. Nincs még kialakult erkölcsi bázisa, ezért elkövethet olyan tetteket, melyek árthatnak akár egész környezetének is. A gyermeket óvni és gyámolítani kell. A gyermek úgy hazudik, hogy abban nincs erkölcsi

⁵⁹ Uo.: 103.

⁶⁰ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 11.

⁶¹ MÁRAI Sándor, *Eszter hagyatéka és három kisregény*, Bp., Helikon Kiadó, 2012, 104.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.: 105.

felelősség. S Lajos nemkülönben: „*Igaz, hazudott; úgy hazudott, ahogy a szél süvölt, valamilyen természetes erővel és jókedvvel.*”⁶⁴ Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy mindezeket a rossz cselekedeteket nem igazi bántásból követi el. Nem gonosz, nem akar szándékosan fájdalmat okozni, hanem lelki „alulfejlettsége” okán nem rendelkezik azzal a képességgel, hogy igazán beleérezzen mások sorsába. Eszter: „*De később észrevettem, hogy mindezt nem tervelte ki, ármány, agyafúrt szándék, gonosz értelem nem vezették soha Lajost.*”⁶⁵ Vagy: „*A szándék minden. De Lajos szándéka nem aljas.*”⁶⁶ Kalandor-jelleme, szertelensége, komolytalan életvezetése, romantikus, nyugtalan szelleme egyfajta vonzó-taszító sajátosságokkal bír.

Az olvasó nem tud nem Casanovára gondolni. A *Vendégjáték Bolzanóban* című regény hőséne Lajos egy kiforrottabb variációja. Ami viszont közös bennük (sok egyéb mellett), hogy az élet súlya valahogy másként tűnik föl a szemükben, hogy a környezetükre gyakorolt hipnotikus hatásuk szinte feltétlen hatalmat is ad számukra az emberek fölött. A lényeg azonban az, hogy a személyiségükben találunk valami varázslatosat, valami olyan súlytalanságot, ami Eszterből és a többiekből hiányzik. Ez pedig a már említett gyermekesség minden aspektusából adódhat. Lajos valahogy semmit nem tud komolyan venni: „*«Az egész világ színház.» Játszott e színházban, s mindig vezető szerepet játszott az időszerű jelenetben, s nem magolta be soha a szöveget.*”⁶⁷

Eszterre azonban már egészen más hatással van ez a mutatványosság, mint régen. Egyszer csak felfedezi Lajosban az esendőt, a szánalmas bohócot, egy élet tragédiáját, és megsajnálja:

„*Volt benne valami szomorú. Valami egy kiöregedett fényképészből vagy politikusból, aki már nem tud az idő új fogásairól és eszméiről, s makacson és sértődötten kitart régi ügyeskedései, nyájas szemfényvesztő gyakorlata mellett. Volt benne valami egy kiöregedett állatszelistéből is, akitől már nem félnek fenevadjai. (...) S mindebben volt valami tehetetlenség. Összeszorult a szívem. Talán, ha kopottan jön, törődötten és reménytelenül, nem ejt meg ez az olcsó részvét: betelt a sorsa, gondolom.*”⁶⁸

S végül oda jut, hogy kimondja: „... Lajos megállt a fejlődés egy pontján...”⁶⁹ Jellemének könnyedségéből adódó charme-ja rengeteg negatív vonatkozással bír.

⁶⁴ Uo.: 71.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo.: 102.

⁶⁷ Uo.: 107.

⁶⁸ Uo.: 112-113.

⁶⁹ Uo.: 112.

Állhatatlansága, könnyelműsége, őszintétlensége, egész szerepe be is zárja egyfajta börtönbe. Életét nem lehet komolyan venni, és összességében értelmetlennek lehet tekinteni. „Lajos Nietzschevel tartott, aki azt parancsolta, éljünk veszélyesen. Ő maga félt a veszélytől; kalandba, a politikai kalandba éppen úgy, mint az érzelmesbe, szájas nagyhangúsággal, de titkos fegyverekkel indult, előre megfogalmazott védekező hazugságokkal, meleg alsóneművel, zsebében kozmetikai eszközökkel és ellenfelei megőrzött, botrányos tartalmú leveleivel.”⁷⁰

Tragédiáját ő maga is érzi. Személyes életének kudarcát meg is fogalmazza Eszternek: „Mindig gyöngé ember voltam. Szerettem volna csinálni valamit a világban, s azt hiszem, nem is voltam egészen tehetségtelen. De tehetség, szándék, mindez kevés. Most már tudom, hogy kevés. Az alkotáshoz kell valami más is... valamilyen különös erő vagy fegyelem, vagy a kettő együtt, s azt hiszem, ez az, amit általában jellemnek neveznek...”⁷¹

Vagyis Lajos érzi és érti, hogy élete miért kerül végül „vakvágányra”. Ugyanezt Eszter is látja: „De e hónapokban, mikor vártam, megértettem, hogy nem lehet élni vele, hiányzik lényéből, cselekedeteiből az a kötőanyag, mely nélkül nem lehet emberi kapcsolatot felépíteni.”⁷²

A tematikájában az *Eszter hagyatékával* rokon kisregény, a *Déli szél* anonim férfi-szereplője így vall: „De vigyázzon, hogy jól válasszon, ha eljön az óra, mikor emberek között választania kell, mert minden emberi érzés között van egy, mely a legveszedelmesebb, nagyszerű és félelmes érzés, nagyszerűbb, mint a szerelem és félelmesebb, mint a vágy. Van egy érzés, mely egyszerre roncsol és megtisztít... vigyázzon. Néha már azt hiszem, ez az érzés minden emberi dolog alja. Ez az érzés a részvét.”⁷³ Az idézett részt azért tartottuk szükségesnek beemelni, mert Eszter későbbi döntésében a szájalomnak is helye kellett, hogy legyen. Ahogy átlátja Lajost, abban van valami megindító. Lajos lánya, Éva ezt így mondja: „Eszter, nincs annál szomorúbb, mint mikor egy ilyen ember megöregszik.”⁷⁴ Ezt valahol Eszter is érzi.

Hogy végül miért enged Lajosnak, miért hagyja magát végleg kirabolni, ez az egyik legnagyobb és legfontosabb kérdése a történetnek. A regény sajátossága, hogy bár Eszter meséli el a történetet, mégsem kapunk tetteire egyértelmű választ. Az igazi magyarázatok úgy mondatnak ki, hogy abban az értelmezőnek is aktívan részt kell vennie.

⁷⁰ Uo.: 97.

⁷¹ Uo.: 159-160.

⁷² Uo.: 139.

⁷³ Uo.: 246.

⁷⁴ Uo.: 146.

„Az élet oly csodálatosan megajándékozott, és oly tökéletesen kirabolt... mit várhatok még? Meg kell halnom, mert ez a törvény, s mert teljesítettem kötelességem. (...) Milyen sokáig tartott, amíg felismertem kötelességem, s milyen ellenkezve, igen, sikoltozva és kétségbeesett tiltakozással engedelmeskedtem. (...) Csak az élet harc és gyalázat. (...) kötve vagyunk ellenségeinkhez, s ők sem menekülhetnek előlünk.”⁷⁵

Az indulásnál hangzanak el e szavak, és egy kicsit mintha az egész történet összefoglalását is adnák. Átélni a szerelemet nagy ajándék az élettől, nem mindenkivel megtörténő csoda. Azonban semmi sem tart örökké. Amit ad az élet, azt el is rabolhatja. Minél nagyobb az ajándék, annál nagyobb és szembeötlőbb tud lenni a veszteség. Eszter sokáig menekült a sorsa elől – ahogy Lajos mondja – sértődésből. Ám a végzet, mint egy tökéletes gépezet Eszter után megy Lajoson keresztül, hogy megtanítsa neki valami nagyon fontosat az életről: *„Azt akartam, tudjad, hogy nem lehet semmit önkényesen befejezni, idő előtt abbahagyni, emberek között... Nem lehet!”⁷⁶*

Eszter keményen megfizet hibájáért. Húsz éven keresztül valami időtlenségben, *vágytalan boldogságban*⁷⁷ él, hajótöröttként, szíve mélyén még mindig Lajosra várva. Mikor megtudja, hogy visszatér a férfi, így érez: *„Nem tudom, milyen lehetett e pillanatban hangom. Valószínűleg nem sikongtam a boldogságtól. Úgy beszélhettem, mint az alvajáró, akit felébresztettek. Húsz évig tartott ez a holdkóros alvajárás.”⁷⁸* Lajos veszélyt jelentett a számára, izgalmat, egy lehetőséget az élettől. Ám Eszter nem élt a lehetőséggel, s így élete szép lassan kiüresedett. *„De az én életem csakugyan »veszélyes« volt egy ideig, Lajos közelében. Most, hogy e veszély elmúlt, észrevettem, nem maradt helyében semmi; észrevettem, hogy e veszélyesség volt az élet egyetlen, igazi értelme.”⁷⁹*

Elsőként Éva, Lajos lánya lép színre, mintegy előkészítve a terepet apja számára. Megpróbál büntudatot kelteni Eszterben, cserbenhagyássá minősítve a nő évekkal ezelőtti távozását. Erre a régi hibájára hivatkozva akar segítséget kérni tőle. Kérdőre vonja Esztert, hogy miért nem válaszolt apja réges-régi leveleire, melyeket Vilmával kötendő házassága előtt küldött neki. Eszter természetesen nem tud semmiféle levelekről, s Lajos újabb bűvész trükkjét gyanítja a fejlemények mögött. Nem tagadja a levelek létezését Éva előtt, úgy tűnik, mintha védelmezné Lajost.

⁷⁵ Uo.: 65-66.

⁷⁶ Uo.: 170.

⁷⁷ Máraitól kölcsönzött kifejezés.

⁷⁸ Uo.: 67-68.

⁷⁹ Uo.: 97.

Kiderül, hogy csak Vilmának, Eszter nővérének és Lajosnak volt kulcsa ahhoz a szekrényhez, melyben a leveleket őrizték. Ekkor megtudjuk, hogy Vilma és Eszter gyűlöltek egymást, s ahogy a már halott Vilma beleszól az élők sorsába, nem példa nélküli. Gondoljunk csak a *Sirályban* a halálon túl is „valóságos” Ilire. Öngyilkosságában van valami képtelenség. A halottnak hitt nő visszatér egy másik nő araként, alakítva a regényhősök egymáshoz fűződő viszonyát. Ugyanígy Vilma is: „*E pillanatban megint élt Vilma, a létezésnek azzal a rejtélyes változatával, ahogy a halottak tudnak csak néha beleszólni életünkbe, a halottak, kiket mélyen a föld alatt tudunk, az enyészet vegyi bilincsei között. De egy napon jelentkeznek és cselekednek.*”⁸⁰

Éva elbeszélésében is megjelenik Lajos ugyanazzal a titokzatossággal, amivel Eszter is ábrázolja. Halász-vadász embernek nevezi apját, aki nem kötődik semmihez és senkihez. S azt mondja, hogy ez a könnyelműség-könnyedség lényének igazi titka. „*Tulajdonképpen ez az, amit szeretünk apában; ezt szereted benne te is, Eszter. (...) Én már sokat tanultam apától; de az igazi titkát, ezt a könnyűséget, ezt a belső kötetlenséget soha nem tudom megtanulni. Semmihez nincs igazán köze, csak a veszély érdekli; (...)*”⁸¹

Éva a családi ékszer, a nagymama értékes gyűrűjét követeli Esztertől. Lajos adta neki sok évvel ezelőtt, amikor meghalt Vilma. Csakhogy a férfi, rá oly jellemző módon, a gyűrű meghamisította. A pénzsűkében lévén eladta az eredetit, csináltatott belőle egy másolatot, és azt adta oda Eszternek megőrzésre, míg Éva fel nem nő. Eszter a lány követelésekor már másodszor (!) kel Lajos védelmére, s megmondja kerekén: „*Hát a gyűrűt, fiam, nem kapod meg.*”⁸² Miért védi Lajost? Megmondhatná Évának, hogy igen, nála van a gyűrű, amely azonban egy fabatkát sem ér, mert Lajos meghamisította. Ehelyett hallgat, és hagyja, hogy Éva gyűlölködve tekintsen rá. Ezt a pillanatot használja fel Lajos, hogy színre lépjen. S hogy ez nem véletlen, azt tudjuk, hiszen a férfi *rendezett jelenetekkel*⁸³ dolgozik.

Eztán következik kettejük párbeszéde, mely valamennyi általunk vizsgált regény közül ebben a történetben a legéletszerűbb. Míg a *Sirályban* sincs tényleges párbeszéd, csupán a szereplők monológyszerű áriáját hallhatjuk. E között a két ember között azonban valóban elérkezett a szembesítés ideje. Eszter hamar kérdőre vonja a gyűrű hamisítását illetően, amit Lajos szinte készségesen bevall. Szemrebbenés nélkül közli a nővel, hogy adja csak oda lányának a hamis gyűrűt. Szemtelenségén elámulva Eszter így szól: „*Hol a te határod, Lajos? (...) Úgy képzelem, minden embernek van valamilyen belső határa, amelyen belül mértéke van*

⁸⁰ Uo.: 137.

⁸¹ Uo.: 144.

⁸² Uo.: 150.

⁸³ Máraitól kölcsönzött kifejezés.

a jónak és a rossznak. Egyáltalán, mindennek, ami lehetséges az emberek között. De neked nincs határod.”⁸⁴

Ezekre a vádakra válaszolva megsejthetünk valamit Lajos „életfilozófiájából”, mely egyben cselekedeteinek adhat egyfajta – ha nem is logikus – magyarázatot. Elsőként visszadobja Eszternek a szavakat: „Ezek csak olyan szavak (...) Határ, lehetőségek. Jó és rossz. Ezek csak szavak, Eszter. (...) Gondoltál már arra – folytatta –, hogy cselekedeteink legnagyobb része nem értelmes, nem is célszerű? Az ember elkövet valamit, akkor is, ha nincs haszna, sem öröme belőle. Ha visszanézel az életre, észreveszed, hogy sok mindent megtettél, éppen csak, mert módod volt megtenni.”⁸⁵ Ezek a szavak összecsengenek Eszter kezdő szavaival, melyeket rögtön az elején ír le, s amelyeket idéztünk már. Ha végiggondoljuk Eszter cselekedetét, hogy eladja a saját, és Nunu feje fölül a házat valami homályos ígéretés fejében, nem ugyanezt az értelmetlenséget találjuk? S a nő tiltakozására az elhangzottakkal kapcsolatban azt mondja a férfi, hogy csupán kényelmetlen az az igazság, amit megfogalmazott, és hogy az élet éppen, hogy határtalan. „Az ember csak szándékaiért felelős... A cselekedet, mi az? Mindig valamilyen önkényes meglepetés. Az ember ott áll és nézi, amint cselekszik. De a szándék, Eszter, a szándék a bűnös. Az én szándékaim mindig tiszták voltak – mondta elégedetten.”⁸⁶

Jegyezzük meg, valami hasonló „statikusságot” Eszter is lejegyez önmagával kapcsolatban: „Megint azt a szédülést éreztem, mint mindig, valahányszor kilépek a várakozás és szemlélődés tárgyaltalan világából, az árnyékok közül, s találkozom a valósággal.”⁸⁷

„Mindenkinek csak jót akartam. De a jó lehetőségei korlátozottak e földön. Az életet meg kell szépíteni, különben elviselhetetlen.”⁸⁸ – mondja Lajos, s ezzel közel kerülünk ahhoz, hogy megértsük őt. Azt mondja, hogy mindig a jót akarta. Ezt Eszter is így gondolja, többször is azt hangsúlyozza, hogy Lajos nem rossz ember: „De Lajos nem volt hozzám soha gonosz...”⁸⁹ Aztán megfordítva a szócsatát, a nőtől kérdezi, hogy miért nem válaszolt azokra a bizonyos levelekre, melyekre már Éva is utalt Eszternek, és amelyeknek létezésében a nő nem hitt. Elhangzik egy fontos mondat Esztertől: „S éreztem hangján, hogy most az egyszer, talán először életében, nem hazudott.”⁹⁰ „De az emberek őrzik titkukat”⁹¹ – hangzik el ebben a regényben is, és érvényes mindkét főszereplőre.

⁸⁴ MÁRAI Sándor, *Eszter hagyatéka és három kisregény*, Bp., Helikon Kiadó, 2012, 155.

⁸⁵ Uo.: 156.

⁸⁶ Uo.: 157.

⁸⁷ Uo.: 149.

⁸⁸ Uo.: 157.

⁸⁹ Uo.: 71.

⁹⁰ Uo.: 158.

„Az ember egy életen át hallgat arról, ami a legfontosabb volt. Néha belehal e hallgatásba.(...) Van valamilyen őshazugság az életben; sokáig tart, míg észreveszi az ember.”⁹² Ezekkel a szavakkal kezd Lajos tényleges ellentámadásba. Azt állítja, hogy bár látszólag ő a nagyobb szélhámos és csaló, ő az, aki mindenkinek ígért valamit, amit aztán nem tudott betartani, mert egyik ígéretét egy másik rovására tudta csak beváltani, de azt is mondja, hogy ő csak valahogy meg akarta könnyíteni az életet. Tisztában van jelleme fogyatékoságával, melynek ellensúlypontját éppen Eszterben vélte megtalálni. „Te voltál, te lettél volna számomra az, ami belőlem hiányzott: a jellem.”⁹³ Volt egy pont az életében, mikor felismerte, hogy Eszterben megvan mindaz, amire szüksége van. Segítséget kért tőle a levelekben. Ő maga gyáva volt ahhoz, hogy cselekedjék, és Esztertől várta a megváltást. Ám Eszter elmulasztotta a lehetőséget, s Lajos ment tovább arra, amerre vitte az útja. Hogy miért nem tartott ki Eszter mellett? „Tudod, hogy nem vagyok különösebben érzelmes, igen, szenvedélyes ember sem vagyok. Engem az élet érdekelt... az esélyek... ahogy te mondtad előbb, a játék... Nem vagyok, soha nem voltam az a férfi, aki egy nőre, egy érzelmes szenvedélyre föltesz mindent... Hozzád sem valami ellenállhatatlan szenvedély sodort, most már megmondhatom.”⁹⁴ Akkor mi az, ami mégis Eszterhez köti és kötötte?

Eszter így ír a férfi érzelmi világáról: „Lajos mindig teljes készültséggel örült vagy búslakodott, de igazában nem érzett semmit. Mindebben volt valami embertelen.”⁹⁵ Tulajdon lánya, Éva így fogalmazza ezt meg: „Apa úgy el tud dobni egy zongorát vagy egy jó állást, mint egy használt kesztyűt; nem tiszteli a tárgyakat és értékeket, tudod. (...)Semmihez nincs igazán köze, csak a veszély érdekli; az a különös veszély, az élet... (...) Ez a veszély kell neki, az élet az emberek között, az élet, megegyezések nélkül, igen, úgy, hogy kíváncsian feltöri és szórakozottan eldobja a megegyezéseket.”⁹⁶

„Mit csináljak, ha mindig téged vártalak...”⁹⁷ – mondja Lajos, és tudjuk, hogy Eszter meg Lajost várta a hosszú évek alatt: „Vártam Lajost, a csodára vártam.”⁹⁸ Először élesen, aztán az idő előrehaladtával egyre reménytelenebbül. Lajos magyarázatát adja sorsuk félresiklásának. Azt mondja: „Nem elég szeretni valakit. Bátran kell szeretni. Úgy kell szeretni, hogy tolvaj vagy szándék, vagy törvény, isteni vagy világi törvény ne tehessen e

⁹¹ Uo.: 84.

⁹² Uo.: 159.

⁹³ Uo.: 160.

⁹⁴ Uo.: 166.

⁹⁵ Uo.: 140.

⁹⁶ Uo.: 144.

⁹⁷ Uo.: 168.

⁹⁸ Uo.: 139.

szerelem ellen semmit. Nem szerettük egymást bátran... ez volt a baj. S ez a te bűnöd, mert a férfi bátorsága nevetséges a szerelemben. Ez a ti munkátok, a szerelem... Csak ebben vagytok nagyok. Itt buktál meg valahol, s veled bukott minden, ami lehetett volna, ami kötelesség volt, feladat, az élet tartalma. Nem igaz, hogy a férfiak felelnek egy szerelemért. Tessék hőiesen szeretni. De te elkövetted a legrosszabbat, amit nő tehet, megsértődtél, megfutamodtál.”⁹⁹

Ezt a terjedelmes részt azért idéztük ide, mert ebben véljük felfedezni egyik okát Eszter későbbi cselekedetének. Sok-sok évvel ezelőtt Lajos udvarolt mindkét nővérnek. De Esztert szerette. Eszter azonban megbántódott az események alakulásán, és elhagyta a „küzdőteret”. Feladta a harcot, talán mert sem elég bátor nem volt, hogy megküzdjön Lajosért, sem elég biztos a másik iránta való szerelmében. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Lajosnak mind viselkedése mind cselekedetei ellentmondásosak voltak Eszter irányában. Semmi esetre sem nevezhető következetesnek vagy bábornak az a szerep, amit Lajos az egész történetben játszott. „*Emberek között, akiket egymáshoz kötött a végzet, nincs büszkeség.*”¹⁰⁰ – mondja újra a férfi, nyomatékosítva Eszter „bűnét”.

Eszter egyrészt valamiféle vezeklés gyanánt adományozza a házat Lajosnak. Mintha így próbálná törleszteni a régi hibáját. Egészen a visszatérése pillanataig úgy érezte, hogy Lajos a legnagyobb szélhámos és szemfényvesztő. Ám a végén, mikor a szerződésről tárgyal Endrével, kimondja az igazat: „*Ha én igazán bölcs és őszinte vagyok húsz év előtt, akkor egy éjjel megszököm ebből a házból, Lajossal, nővérem vőlegényével, Lajossal, a váltóhamisítóval, a notórius hazuggal, az emberiség söpredékével, mint Nunu mondaná, aki szereti az ilyen erőteljes kifejezéseket. Ezt kellett volna tennem, ha bátor, bölcs és őszinte vagyok, húsz év előtt... Mi történt volna? Nem tudom. Valószínűleg semmi különösen jó vagy derűs. De akkor legalább engedelmeskedtem volna egy törvénynek vagy parancsnak, amely erősebb, mint a világ és az értelem törvényei...*”¹⁰¹

Hogy igazán megértsük a történetet, el kell jutnunk a regénynek csaknem végéig, ahol elhangzik egy kisebb monológ Lajos szájából, mely az egész történet megoldókulcsaként szolgálhat:

„*A világ törvénye olyan, hogy ami egyszer elkezdődött, azt be is kell fejezni. Nem valami nagy öröm ez. Semmi nem érkezik idejében, semmit nem ad az élet akkor, amikor felkészültünk rá. Sokáig fáj ez a rendetlenség, ez a késés. Azt hisszük, játszik velünk valaki. De egy napon észrevesszük, hogy csodálatos rend és rendszer volt mindenben... két ember*

⁹⁹ Uo.: 169.

¹⁰⁰ Uo.: 171.

¹⁰¹ Uo.: 180.

*nem találkozhat egy nappal sem előbb, csak amikor megérték e találkozásra... Megérték, nem éppen hajlamaikkal vagy szeszélyeikkel, hanem belülről, valamilyen kivédhetetlen csillagászati törvény parancsa szerint, ahogy az égitestek találkoznak a végtelen térben és időben, hajszaínyi pontossággal, ugyanabban a másodpercben, amely az ő másodpercük az évmilliárdok és a tér végtelenségei között. Nem hiszek véletlen találkozásokban.*¹⁰²

Emlékezzünk a Sirályban és a naplóban is lejegyzett részre, melyben az asztrológusok szavait idézi! Három tény van, melyen az emberi szabad akarat nem tud változtatni: a születés, a halál és a párválasztás tényei. Vagy akár a Füves könyvben leírtakra. Az egyszerűség kedvéért idézzük fel újra:

*„Arról, hogy a dolgokat meg kell várni: Megvárni egy angyal és egy szent türelmével, amíg a dolgok – emberek, eszmék, helyzetek –, melyek hozzád tartoznak, eljutnak hozzád. Egyetlen lépést sem sietni feljűk, egyetlen mozdulattal, szóval sem siettetni közeledtűket. Mert bizonyos emberek, eszmék, helyzetek, melyek életedhez, jellemedhez, világi és szellemi sorsodhoz tartoznak, állandóan útban vannak feléd. Könyvek. Férfiak. Nők. Barátságok. Megismerések, igazságok. Ez mind feléd tart, lassú hömpölygéssel, s találkoznodok kell egy napon. (...)”*¹⁰³

A Sirályban is ugyanez a végletesség: *„Ami az emberek dolgát illeti, amit egyszer elkezdűnk, azt múlhatatlanul folytatni kell, s aztán egyszer, ha itt az ideje, be kell fejezni. Ez a törvény.*¹⁰⁴ Vagy egy másik rész a regényből: *„Az ember mindig útban van a másik felé, aki majd megcsókolja egyszer.*¹⁰⁵

Mind Eszter, mind pedig Lajos egész életével fizet a sorssal szembeni lázadásért. Eszter fiatalságával, vitalitásával, egy lehetséges jövőkép romba dőlésével. Ahogy megrendítően mondta, valószínűleg nem lett volna a Lajossal együtt leélt élet sem *„különösen jó vagy derűs”*,¹⁰⁶ de belül mégis megadta volna magát annak az erőnek, mely a végén épp úgy mindent elvett tőle, ahogy azt húsz évvel ezelőtt is tette volna.

Lajos szánni valóságát mi magunk is érezzűk. Annyira olcsó és kimódolt a szereplése, hogy megérezzűk, ez az élet súlytalanul lebeg a létezésben. Valahogy nehéz elképzelni, hogy Lajos bármiféle nyugalmat találhatott még az életben.

A történet példázatát akarja adni az élet szövevényességének, több síkon való működésének. Az életet nem csak a ráció törvényei irányítűják, s így maga az élet sem érthető

¹⁰² Uo.: 168.

¹⁰³ MÁRAI Sándor, *Fűves könyv*, Bp., Helikon Kiadó, 2008, 56.

¹⁰⁴ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 56.

¹⁰⁵ Uo.: 80.

¹⁰⁶ MÁRAI Sándor, *Eszter hagyatéka és három kisregény*, Bp., Helikon Kiadó, 2012, 180.

meg pusztán ezekből a törvényekből. Ahogy egész létezésünkben van valami paradox, úgy a személyes életünkben is valami ellentmondásos. Nem tudhatunk meg mindent. Olyan törvények huzalozzák keresztül-kasul a világot, melyeket nem lehet ok-okozat törvényéből levezetni.

Eszter élete példázata annak a többletnek, ami meghúzódik egy egyén sorsa mögött. Hiába ismerjük önmagunkat, még így is előfordul, hogy önbecsapás áldozatai leszünk. Emlékszünk a *Sirály* indulómondatára: „*Az ember rettenetesen keveset tud önmagáról*”¹⁰⁷ S erre a törvényre az élet Lajoson keresztül tanítja meg Esztert.

A *Bébi vagy az első szerelemben* Timár ezt mondja: „*Kérem, ez a legnagyobb titok. Ahogy egy ember elromlik. Egyedül marad.*”¹⁰⁸ Ez a történet is valahogy ezt akarja bemutatni. Azt, ami a legnagyobb titok, hogy hogyan siklik valami ennyire félre. Szeretnénk érteni ezt a két embert, de nem tudjuk, mert a titkát mindenki őrzi önmagában.

Még valamire tanítani akar bennünket a regény: a cselekedetekből nem érthető meg a szándék. Van úgy, hogy az ember nem akar rosszat, mégis elkövet valamit, ami rosszá lesz, mert az életben a jónak is korlátozottak a lehetőségei. Ahogy Lajos is és Eszter is mondja: a szándék minden. Látunk a világban egy jelenséget, amire nincs magyarázatunk, az még nem jelenti azt, hogy annak az adott dolognak ne lett volna értelme. A *Sirály* öngyilkos Ilije ezt így mondja: „... az életnek nem csak emberi értelme van.”¹⁰⁹

A történet éppúgy a személyes élet, a női és férfisors kérdéseivel foglalkozik, mint Márai valamennyi általunk tárgyalt regénye. Mind tovább is viszi és árnyalja írójuk elképzelését az emberi életről, a létezés lényegéről, a párválasztás misztériumáról. Mindegyik egy kicsit más aspektusból mutatja be ugyanazt a problematikát. A *Sirály*ban megtudhattuk, hogy mi a személyiség. Hogy van az árnyalat, mely különbözővé tesz bennünket. Ugyanakkor megtudtuk, hogy az élet ismétlődésekből áll. Az *Eszter hagyatéka* ugyanezen problémákat (is) tárgyalja, de bővíti a vizsgált területet. Azt mondja, hogy az ember a végsőkéig képes odaadni mindenét egy másik emberért, s hogy ez talán nem is választás kérdése, hanem valamiféle irratlan törvényé, mely minden létezőt köt a létezésben. Talán az élet őshazugsága pont az, ahogy az ember önmagával és a világgal is el próbálja hitetni, hogy minden döntését és cselekedetét a ráció igényével hozza meg.

„*Tagadhatatlan, hogy alig van valami, ami oly mélyen érintene, mint a szerelem. Nálánál mélyebben még talán csak egyetlen dolog, az, amit «metafizikus érzelemnek»*

¹⁰⁷ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 7.

¹⁰⁸ MÁRAI Sándor, *Bébi vagy az első szerelem*, Bp., A Pantheon Irodalmi Intézet R.-T. Kiadása, 1965, 48.

¹⁰⁹ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 35.

mondhatnánk, azaz legmélyebb, legőszibb, legalapvetőbb összbenyomásunk, melyet a mindenség tett reánk.”¹¹⁰

¹¹⁰ José ORTEGA Y GASSET, *A szerelemről*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 74.

Válás Budán

„Nyilvánvaló, hogy másra vágyik a lelkük, amit nem tud kimondani,
csak sejteti, mire vágyik, s talányként lappang benne.”

/Platón: Lakoma/¹¹¹

Vizsgálódásunk utolsó állomása az 1935-ben megjelent krízisregény, a *Válás Budán*. Helyzete az elemzett művek sorában sajátosan helyezkedik el. Ebben a regényben az általunk vizsgált problematika részletes kifejtésre kerül. Míg a korábbi három kisregény hangsúlyosan kiemelt és magyarázott egy Márai számára izgalmas problematikát, addig a *Válás Budán* valahogy ötvözetét adja valamennyinek. Persze Márai regényeiben éppen az a nagyszerű, hogy miközben egy problémát helyez górcső alá, aközben mégis egy komplex világképet kínál olvasójának.

A regény elemzése szerteágazó lehet, mi viszont a személyiség- és karakterproblematika felől közelítve vizsgáljuk, ahogy azt a korábban elemzett művek esetében is tettük. A kutatás alapmotívumait tovább keresve térképezzük fel a személyiség, magány, titok, álarc jelenlétét és üzenetét a regényben.

Indulásaként álljon itt egy idézet *Ortega: Gondolatok a regényről* című értekezéséből: „A regény tulajdonképpen anyaga az alkotó lélektan. Ez párhuzamosan fejlődik két testvérével: a tudományos lélektannal és a lélektani intuícióval, amelyeket az életben használunk.”¹¹² A *Válás Budán* is a lélektan anyagát, elsősorban Freud pszichoanalízisét használja fel, hogy elmondjon valamit az emberről, az emberi lélekről. Kőmives Kristóf és Greiner Imre éjszakai találkozása attól nyer értelmet, hogy azt megelőzi Kőmives és Greiner előéletének részletes ábrázolása. Ahhoz, hogy jobban átlássuk e két szereplő cselekedeteit, lelkének rezdüléseit, világának díszleteit, szükséges megismernünk előéletüket. Azok az igazságok és megállapítások, melyek „üzenni” akarnak valamit olvasójuknak, csakis így érthetőek meg igazán.

Kőmives Kristóf egy felvidéki kisnemesi hivatalnok család gyermekeként születik a századfordulón. A családban a bírói státus apáról fiúra szálló mesterség. Olyan hagyomány, mely nem választás kérdése, hanem eleve elrendelés útján megszabott életpálya. Kristóf ilyenformán beleszületik egy társadalmi osztályba, s ez a beleszületés predesztinálja is őt. Már neve is a benne szunnyadó potenciált és elvárást testesíti meg, hiszen apai nagyapja nevét

¹¹¹ PLATÓN, *Lakoma*, Bp., Atlantisz Könyvkiadó, 1999, 53.

¹¹² JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *Gondolatok a regényről*, Bp., Hatágú Síp Alapítvány, 1993, 51.

öröklí, aki táblabíró volt. Kristóf az apa második házasságából születik első gyermekként. Kőmives Gábornak ez a második házassága olyan szégyennel és szabálytalansággal ér véget, mely egy életre megnyomorítja. A gyerekek iránti „szófukar, pogány és mértéktartó keménységével”¹¹³ elidegenítő hatást fejt ki. A szünetekkor meg családi ünnepekre hazaérkező gyerekek nem találnak otthonra a szigorú és megközelíthetetlen apa mellett. Kőmives Gábor elfojtja élete kudarcát, nem engedi felszínre, mintegy az éjszaka sötétjében hagyja. „*Kevesen tudták, hogy ez a bálványszerűen fölényes, minden emberi indulat fölött szenvtelenül trónoló, kimért szavú és nagyvilágiasan megközelíthetetlen modorú ember belülről egy évtizede roncs már, a hűdött betegnél is nyomorultabb és szerencsétlenebb: csupa kétely és seb, emberfeletti erővel leplezett kétségbeesés. Az apa belső összeomlását Kristóf is későn, felnőtt korában ismerte csak meg.*”¹¹⁴

Mindebből a környezetből Kristóf otthonra lel abban a papi intézetben, ahol nevelkedik. Mintegy apa-pótlékot talál Norbert páterben, aki felkarolja őt, és kínál számára egy másik „családot”. „*Norbert páter azt adta neki, amit a legtöbbször az anya sem tud adni, a család sem, a testvérek sem: a nevelő-zseni észrevétlen mozdulataival emberi közösség pártfogása alá helyezte.*”¹¹⁵ A pap lelke megfejthetetlen rejtélyt jelentett Kristóf számára, és az a három esztendő, amit az atya közelségében töltött, meghatározóvá vált egész életére. Tanítása egyszerű szavakból állt: „... *a kegyelem feltételei inkább csak készenlét és alázat.* »Már az is elég, ha nem védekezünk« - *mondotta egyszer Kristófnak...*”¹¹⁶ Ám a fiatal bíró nem tud hű lenni ezekhez az elvekhez, maga is felismeri, „...*hogy «védekezik», hogy egy hang a süket sötétben, valahol, mást parancsol...*”¹¹⁷

Élete szigorú szabályozottságban telik, mintha a külső világban létrehozott fegyelem, össze tudná tartani a belvilág szerkezetét is. De mint megtudjuk, a lélek mélyén, a sötét és bevilágítatlan területeken akaratától függetlenül éledeznek az elfojtott tartalmak, s szorongással fenyegetik. Ez a lázadása a léleknek testi szinten is megmutatkozik, hiszen az utóbbi időkben *eltestesedett* bíró aggályosan konstatálja lelke fellazulását. „... *s általában az volt a véleménye, hogy aki a test kényelmének és igényeinek túlságosan enged, lélekben is meglazul, szellemileg is elkövéredik. (...) de néhány éve elhatalmasodott szervezetében ez a bomlás, ez a lazaság...*”¹¹⁸ Vagyis a lélek mélyén lapuló szorongások teret követelnek

¹¹³ MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Helikon Kiadó, 2002, 24.

¹¹⁴ Uo.: 27.

¹¹⁵ Uo.: 35.

¹¹⁶ Uo.: 39.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ Uo.: 15.

maguknak a nappal életében is, felszínre kívánnak kerülni. Élete egyfajta erőltetett menetben halad előre, s önmagán elmélkedve próbál ennek a sietségnek az okára rájönni. „*Néha, homályos és nyugtalan pillanatokban, azt gondolta, talán a halál; valamilyen mély, titkolt, bizonyosan nem »erkölcsös« halálvágy vagy halálfélelem – s egy ideje néha már azt hitte, a kettő ugyanaz.*”¹¹⁹ Ismeretlen eredetű szédülések törnek rá, melyeket megalázónak él meg, hiszen nem illenek szerepéhez. „*Kőmives nem hitt leküzdhetetlen kényszerekben. Az élet kötelesség, melynek eleget kell tenni;*”¹²⁰ Ő maga kötelességét abban látja, hogy a széthulló társadalmi rendben a helyén tudjon maradni. Számára a középosztály egy nagy család, amelyhez tartozik, amelynek világában otthon érzi magát. Egész eddigi életét ennek a társadalmi osztálynak az értékrendszere szerint élte, s amikor szembesül egy új korszak züllesztő térhódításával, úgy érzi, neki a megtartó erő oldalán van a helye. A középosztály számára az identitás szerves részét képezi, élete, mindaz, amit önmaga szerepének érez, csakis ebbe az értékrendbe ágyazva nyeri el értelmét. Figyelve a világot, érzi a bomlás szelét, méghozzá mint válóperes bíró, elsősorban a család széthullásán tudja leginkább lemérni a civilizáció pusztulását. „*Kőmives nem sokat tartott erről a civilizációról... (...) Az ő dolga volt, a bíró dolga, hogy a civilizáció fegyelmezése ellen lázadó ösztönöket kordában tartsa...*”

¹²¹ S oly annyira ezt érzi kötelességének, hogy önmagát sem kímélve fojtja el azokat a jeleket, amelyek a bomlás jeleit mutatják. „*Többről, az egésze volt szó, az egész civilizációról, egy társadalom békéjéről, a formákról, a megtartó és életet adó formák erejéről, melyeket titokzatos és gyanús kezek szaggattak, piszkítottak – ő mindenestre résen lesz, a maga posztján!*”¹²²

Az első világháború, majd az azt követő forradalom a társadalomra is óriási terhet rótt. Ahogy Gerő András írja *Magyar polgárosodás* című könyvében: „*A Károlyi-forradalom a szabadság és tulajdon egységét felélesztve a polgárosodást minden addiginál tömegesebbé akarta tenni.*”¹²³ Kőmives Gábor, az apa is belehalt a világháború utáni állapotok szemlélésébe. „*Az ország feldarabolása, a kommunista közjáték megadták a kegyelemdőfést a roncsolt léleknek. (...) Tudta, hogy ő, az apa, személy szerint s a többiek, az apák nagy nemzedéke, megbuktak.*”¹²⁴ Az átalakuló világrendben feloldódni látszik minden olyan érték, mely Kőmivesnek, s az általa képviselt polgári osztálynak teremtető erővel bírt. „*Az élet, éppen*

¹¹⁹ Uo.: 16.

¹²⁰ Uo.: 17.

¹²¹ Uo.: 18.

¹²² Uo.

¹²³ GERŐ András, *Magyar polgárosodás*, Bp., Atlantisz Könyvkiadó, 1993, 326.

¹²⁴ MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Helikon Kiadó, 2002, 30-31.

ez években, új formákat kereset... *Az emberek lelkéből láva ömlött, füst és szurok; felocsúdtak a halálfélelemből s tébolyodott éhséggel vetették magukat a pénz után, az első években minden a pénz volt, a számárfüles és gyűrött papírpénz; a pénz uralkodott a közügyekben, a családon, az érzéseken, a gondolatokon – másképpen mint azelőtt, nem volt cél többé, sem értékmérő, egyszerűen bódítószer volt, s az emberek, mint a morfinisták, nem érték be a fokozott adagokkal, hazudtak, csaltak, szemüket forgatták, gyilkoltak, az agyokban csillagászati ködképek rémlettek...*¹²⁵ Ezek az apokaliptikus évek gyökeres változást idéztek elő az emberi lélekben is, így a házasság és a család intézményét sem hagyták érintetlenül. Ez az, amit Kőmives is érzel. *„A házasság szentség, különös kegyelem, Isten szándéka; az ember fogadja el, mint mindent, ami Istentől jön, s avatatlan kezekkel ne nyúljon hozzá. A házasság számára nem volt «tökéletes» vagy »tökéletlen« intézmény, a házasság volt az erkölcsi forma, amely isteni keretet adott a különnemű emberek együttélésének, a családnak.*”¹²⁶

Feleségével, Hertával kilenc évvel ezelőtt ismerkedtek meg. Találkozásuk mindkettejükben különös emlékként maradt meg. Kőmives többször is szégyenérzethez hasonlítja akkori lelki állapotát, s hogy meglátva Hertát, menekülésvágy öntötte el. *„... de aztán megmagyarázta feleségének, hogy így csak a «végzet» előtt hőköl meg az ember, a másik ember előtt, akitől nem tud menekülni.*”¹²⁷ Később aztán szóba elegyedtek, és akkor Kristóf úgy nyílt meg Hertának, *„... ahogy dajkájával beszél a gyermek, teljesen és maradéktalanul.*”¹²⁸ Az első perctől úgy beszéltek egymással, *„... mint akik régről ismerik egymást, mint a házastársak. (...) Kristóf néha karon fogta Hertát járás közben, oly egyszerűen és természetesen, minden »szerelmes« szándék nélkül, ahogy rég látott rokonát fogja karon az ember; így jártak fel és alá.*”¹²⁹

Kristóf egész életére döntő befolyással bír a valahová tartozás vágyának érzése, családba ágyazódásának óhaja. Saját csonka családja implikálja, hogy később úgy keressen minden közösségben helyet magának, ahogy egy családtól és igazi szeretettől megfosztott ember teszi. Családjának érzi társadalmi osztályát, a bírák zárt univerzumába is olyan otthonossággal illeszkedik bele, mintha csakugyan oda született volna. Feleség az idősebb nő érettségével áll Kristóf mellett, kapcsolatuk nem a szerelmi szenvedély égíse alatt születik, hanem sokkal inkább az otthonra találás vágya hatja át őket. *„Herta első pillanattól úgy bánt*

¹²⁵ Uo.: 46-47.

¹²⁶ Uo.: 47.

¹²⁷ Uo.: 51.

¹²⁸ Uo.: 53.

¹²⁹ Uo.: 54.

*vele, mint aki idősebb, mint aki tud valamit, s óvatos, nevelő munkával adhatja csak át tudását a kiválasztott társnak.”*¹³⁰ „Szenvedélytelenül vették tudomásul egymás testét, de szenvedélyesen szóltak egymáshoz, nyugtalanul, egyre kíváncsiabban.”¹³¹

Hertában épp úgy „él” valami ösztönös életszeretet, ahogy Norbert páterben. „Herta másképp tudott örülni egy virágnak – egyetlenegy szál virágnak –, másképp tudott kézbe venni egy tárgyat, mindenhez, amit a nap adott, alázatos örömmel közeledett, a pillanat ünneplésének készsége áradt belőle – ahogy oda tudott állani a napsütötte ablakhoz, ahogy zenét hallgatott, ahogy ünnepelt egy-egy testi jó érzést, egy étékfogást az asztalnál, vagy az eső testi érintését, mindez különösen «szerényebb» volt, tapintatosabb s amellet közvetlenebb, öntudatosabb, mint ahogy Kristóf eddig az élet érzékelésének modorát megismerte.”¹³²

Norbert páterről így gondolkodik: „A pátert soha nem »érette meg« egészen: nyilván volt valami e lélekben, amit Kristóf nem ismert, valamilyen erő, a tulajdonságoknak különös készlete, nem lehetett kilesni «titkát», ha ugyan volt egyáltalán titka. Mentől idősebb lett Kristóf, annál kevésbé értette Norbert páter »titkát«: mosolyát, egyensúlyát s ahogy ürügy nélkül is tudott örülni az életnek...”¹³³ Ahogy Norbert páternek, úgy Hertának is van hite, s ez a hit átsegíti őket az élet válságain, és valami szelídséget varázsol személyiségükbe. Kristóf vallásosnak tartja önmagát, és az emberek is így gondolkodnak róla, mégsem nyújt neki ez a hit megnyugvást, belső feszültségei elől menedéket.

Megérkezve az ucsorára, ahol találkozik feleségével és testvéreivel, tovább folytatódik belső gondolafolyama. A budai házat szemlélve ismerősséget talál, az ismerős élet kellékeit. Az embereket figyelve ismét a család szót említi s az ehhez a családhoz fűződő *oldhatatlan*¹³⁴ kötelékeit. Buda még őriz valamit a „rég” életből, itt még tartják magukat a polgári rend formái. Pesten már az új idők szele fúj, de Buda még a múlt nosztalgikus hangulatában leledzik. Egy váratlan pillanatban rátör az ifjú bíróra az a gyanús szédülés, amitől szégyenérzés fogja el. Ilyenkor úgy érzi, mintha valami titok lappangna benne is, pedig „Kristófnak nincs »titka«.”¹³⁵

Kőmives Kristóf életének építményét ő maga tartja egyben óriási erőfeszítéssel. Egész megkomponált élete saját bizonytalan belső világát hivatott ellensúlyozni. Életének ez a kettőssége nem példa nélkül való, hiszen tudjuk az apjáról is, hogy miközben mély sebeket

¹³⁰ Uo.: 56.

¹³¹ Uo.: 58.

¹³² Uo.: 59.

¹³³ Uo.: 37-38.

¹³⁴ Máraitól kölcsönzött kifejezés.

¹³⁵ MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Helikon Kiadó, 2002, 71.

őrzött lelkében, kifelé a sérthetetlen ember látszatát közvetítette. Kristóf is magabiztosságot sugall, és valószínűleg erősen megbotránkoztatná környezetét, ha amazok tudnák róla, hogy milyen folyamatok zajlanak benne a mélyben. Ő maga is tiltakozik az ismeretlen eredetű szédülések ellen. Illetlennek, zavarónak, megalázónak érzi. Gondosan megtervezett életében egy lázadó alkatrésznek, amely megzavarja rezignált nyugalmát. Freud erről így ír *A halálösztön és az életösztönök* című művében: „*Útközben minduntalan megtörténik, hogy egyes ösztönök vagy ösztönrészek követeléseik és céljaik tekintetében összeférhetetleneknek bizonyulnak azokkal a többi ösztönökkel, amelyek az én összefogó egységévé tudnak tömörülni. Ezen egységből azután az elfojtási folyamat (Verdrängung) lehasítja őket, visszatartja őket a lelki fejlődés alacsonyabb fokán, és mindenekelőtt elvágja előlük a kielégülés lehetőségének útját.*”¹³⁶

„Az emberrel, gondolta, negyven-ötvenöt éves koráig valóságosan megtörténik az élet. Akkor már tud valami foghatót, igazit; ez a tudás nem bölcs, nem is «mély», nem elégít ki; de addig már látott az ember halottakat és élőket, az élet csodálatosan ismétlődik, semmi sem történik úgy, ahogy várjuk, semmi nem olyan meglepő. Igazi meglepetés, gondolta, egy van csak az életben: mikor felfedezzük, hogy mi magunk is, személy szerint, halandók vagyunk. Ezt a felfedezést Kristóf harmincnyolc éves korára megérte már.”¹³⁷ Mind Kőmives, mind Greiner, akár a Sirály anonim férfinőse, vagy Lajos, a *Déli szél* névtelen hőséről nem is beszélve, mindannyian a negyvenes-ötvenes éveikben járnak, és életük válságát valahogy az idő is magában hordozza. Nem véletlen, hogy ezek a férfiak válságszituációt élnek meg. Márai a *Füves* könyvben így ír erről: „*Marcus Aurelius mondja, hogy negyvenéves korára egy férfi, akiben világít egy szikrája az értelemnek, mindent megélt és mindent tud, ami előtte történt az időben az emberekkel, s ami utána következő időkben történhet még. A részletek lehetnek változatosak és eltérőek, de az alapélmény – minden emberi élet közös alapélménye – negyven év alatt csakugyan megtörténik minden emberrel. Megélte a szenvedélyeket, tapasztalta a természeti törvények állandóságát, és teljes bizonyossággal tudja, hogy halandó.*”¹³⁸

Ezek a krízisek a történelmi korról egybeolvadva adják ki sajátos jelentésüket. A regényeket nem lehet elválasztani az időtől. Egyszerre kötve vannak hozzá, s ugyanakkor az írói szándék szerint olykor kiemelve annak kontextusából. A *Válás Budán*-ban mindig pontosan lehet tudni, hogy mi mikor történt, mennyi idők a szereplők, mióta élnek együtt,

¹³⁶ Sigmund FREUD, *A halálösztön és az életösztönök*, Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, 1991, 15.

¹³⁷ MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Helikon Kiadó, 2002, 65.

¹³⁸ MÁRAI Sándor, *Füves* könyv, Bp., Helikon Kiadó, 2008, 22.

meddig jártak jegyben stb. Vagyis a tények elmondanak valamit, de a lényegeset nem képesek kifejezni. Ahogy Greiner is fogalmaz: „*Valamikor megtörtént, de mikor? Ki tudja lefényképezni, megrögzíteni, kitapintani a pillanatot, mikor két ember között eltörik valami?*”¹³⁹

A világháború valósága szinte tapintható a levegőben, az emberek könnyed hangon társalognak róla az ucsorán, nem érezvén valódi súlyát. A háború úgy szökik be a világba, ahogy a lázadás az emberi lélekbe. Valahol egyszer csak elromlik valami, és a világ kényes egyensúlya felborul. Ahogy a testben egyszer csak nem illeszkedik többé a rész az egészhez, úgy a világban is felborulnak az arányok. „*Valahol messze, messze a látható események előtt kezdődik a háború; természetesen az emberek lelkében kezdődik, s mire hadszintér lesz belőle, halottakkal és ágyúkkal, füstölő házromokkal, addig az emberek lélekben már belenyugodtak.*”¹⁴⁰ A Sirály hivatalnok is ugyanazon gondolatokon mereng a háborúval kapcsolatban. Hol kezdődik az elromlás? A háború iszonyata, ahogy felégeti az élet tartozékait, hogyan válik valósággá? „*S valahol, még sokkal messzebb, a történelem mögött, az egyén érthetetlen sorsával...*”¹⁴¹

Greiner Imre egy másik világból indul útjára, hogy majdan egy budai lakásban régi osztálytársa előtt tegyen tanúvallomást félresikerült életéről. Egy szegény vidéki parasztszaládba születik, ahol a tagok egymás iránti gyűlölete sebzi fel lelkét, és predesztinálja csakúgy egy meghatározott irányba, ahogy Kőmivest a maga sérülése. Az apa elhagyta a családot, a taníttatás költségét édesanyja bátyja vállalta, aki viszont olthatatlan gyűlöletet érez testvére iránt. Ez a gyűlölet kihat a fiatalember egész életére. A szegénységben és nélkülözésben eltöltött gyerekkor kísérti felnőtt életében is. Hiába küzd fel magát a középosztály jómódú tagjai közé, belül megmarad szegénynek, akit zavar és feszélyez a cseléd jelenléte, mert örökösen arra emlékezteti, hogy a saját édesanyja is cselédsorban élte le életét. Anna szavak nélkül is megérti ezt a belső ellentmondást. Tapintatával körülöleli, nem kérdezi családjá felől, enged szeszélyeinek, sőt ő maga is kedvét keresi.

A halálöszönön sajátosan illeszkedik mindkét fél elbeszélésébe. Kőmives is és Greiner is összemosza a halálvágy és halálfélelem terminológiáját, Freud elméletét követve, mely szerint vannak olyan vágyak a tudat alatt, melyeket a tudatos én feloldhatatlannak tart önmagában, ilyenképpen ami az egyik lelki sáv számára élvezetet nyújt, az egy másik síkon szenvedésként hathat. Ahogy Freud írja *A halálöszön és az életöszönök* című munkájában

¹³⁹ MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Helikon Kiadó, 2002, 130-131.

¹⁴⁰ *Uo.*: 78.

¹⁴¹ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp. Helikon Kiadó, 2003, 9.

„... a lélekben erős hajlandóság él az örömei követésére, mellyel azonban bizonyos más erők vagy körülmények szállnak szembe, úgy, hogy a végkimenetel nem felel meg mindig az örömei való hajlandóságnak.”¹⁴²

Greiner ezt így fogalmazza meg: „Néha csaknem kíváncsi vagyok. S egészen mélyen, minden szándékunk alján, néha azt hiszem, minden cselekedetünk alján él és hat ez a kíváncsiság, ez a vágy, a megsemmisülés vágya... Ó, ez nagyon erős. Erősebb, mint a kéz. Erősebb, mint a szeretet. Ez a legerősebb, ez a vágy. De erről nem szabad beszélni, tudom.”¹⁴³

Greiner nem hisz többé hivatásban, mert nem hisz többé abban, hogy lehet az embereken segíteni. Kimondja, hogy ő csak enyhíteni tud a tudomány eszközeivel egy lélek szenvedésén, de hogy a végső csatában, önmagával való szembenézésével egyedül kell minden embernek megküzdenie. Ezt anyja sorsa is alátámasztja, aki – miután fia jómódú orvosként praktizál, és segíteni akar neki kijutni a nyomorból – visszautasítja egy jobb élet lehetőségét. S hogy az emberi lélekben ez a kettőzöttség milyen mélyen leülepedhet, arra ismét Freud elmélete ad magyarázatot. Az ember tudat alatti énjé és felettes énjé nem mindig ugyanazt akarja, érdekeik sokszor gyökeres ellentétben állnak egymással.

„Kérem, ez a legnagyobb titok. Ahogy egy ember elromlik. Egyedül marad.”¹⁴⁴ Ezt mondja Timár is a *Bébi vagy az első szerelemben*. Greiner ezt így fogalmazza meg: „Sokkal később, mikor már csak név- és címtár szerint voltam orvos, de lélekben feladtam ezt a mesterséget, mikor már csak néztem és hallgattam a betegeket, adtam nekik mindazt, amit vártak tőlem, enyhítettem szorulásaikat vagy bódítottam fájdalmaikat, de tudtam, hogy azt, amitől betegek, semmiféle kutatótűvel nem tudom megközelíteni... azt az érinthetlent, ahol egy lélek bezárkózik, amolyan szentek szentje ez... ahol egyedül van sorsával, a jellemnek az a sötétkamrája, ahová idegen nem nyithat be soha... hogy ez is van... mikor ezt megtudtam, értettem anyám vonakodását is.”¹⁴⁵

Az emberben összefutó vágyak és ösztönök olyan titokzatos erőteret alkotnak, mely a ráció eszközével megragadhatatlan. „Nem lehet segíteni senkin, mert az emberek »érdeke« valami más is, mint ami jó és értelmes. Talán kell nekik a fájdalom. Talán kell nekik az, ami, minden jel szerint, »érdekük« ellen való. Nincs bonyolultabb titok mint egy ember »érdeke«...”¹⁴⁶

¹⁴² Sigmund FREUD, *A halálösztön és az életösztönök*, Bp., Múzsák Könyvművelési Kiadó, 1991, 13.

¹⁴³ MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Helikon Kiadó, 2002, 99.

¹⁴⁴ MÁRAI Sándor, *Bébi vagy az első szerelem*, Bp., A Pantheon Irodalmi Intézet R.-T. Kiadása, 1965, 48.

¹⁴⁵ MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Helikon Kiadó, 2002, 110.

¹⁴⁶ Uo.: 111.

Kőmives is valami hasonlóra jut tulajdon hűgán elmélkedve. Figyeli őt az ucsorán, és csak azt ismételteti, mennyire idegen is a számára. De azt pontosan érzékeli, hogy ez a lélek már bezárult. Feloldódott ellenállása a szerepek sorában, melyeket a társadalom elvár tőle. Kényszeredett „örök” mosolya, társalkodásának rutinszerű paneljei megdöbbentik Kristófot is. *„A kék szemek üresek, mosolygók. Kristóf most minden idegével érzi, hogy ez a lélek bezárkózott...”*¹⁴⁷ Ez az összezárulás pont annak az ellentétje, mint amiről Norbert páter is beszélt. Kristófot egy röpke pillanatra őszintén érdekli, hogy *„Mikor csukódik be egy lélek? (...)Mi hiányzik? Szeretném megtudni, mire gondol Emma?”*¹⁴⁸ Ám a titkát mindenki jól őrzi, ahogy az az *Eszter hagyatékában* is áll.

Greiner és Anna viszonya is sajátosan épül fel és alakul a későbbiekben. Azt már tudjuk, hogy Greiner szegény parasztcsaládból küzdötte fel magát a középosztály jómódú polgárai közé. Anna sem volt gazdag, azonban élete mégsem nélkülözésben telt, mint férjéé. Bár szegény családból származott ő is, de az apa költekezésének és túlkapásainak következtében erről a lány mit sem sejtett. Greiner életének Anna iránti szerelme ad értelmet. *„... minden szerelem újjászületés, de az enyém egészen ordenárén az volt.”*¹⁴⁹

Anna körül forgó világában elhalványulnak a múlt árnyai. A rémes gyermekkor, az örök kisebbségérzés, melyet belül érez, feloldódik Anna személyében. Mintha egy hosszú rémálomból ébredne, egyszerre értelme van mindennek, mert minden mögött ott világít Anna alakja.

Ám egy napon elfárad abban az örült hevületben, amivel Annának él. Az az erő, mely benne ég Anna személye által, kérlelhetetlenül követel is minden a másiktól cserébe. *„Nem érem be az erőtlén, színleges beleegyezéssel, hódító hadjáratra indultam – s csakugyan, az egyes ember életében olyasféle vállalkozás ez, mint a népek történelmében a háborúk –, nemcsak a zsákmány kell, hanem igazi beleegyezés, föltétlen odaadás, mindent akarok, nemcsak egy Fazekas Anna nevű nő langyos-jóindulatú kegyét, hanem időtől elmaszatolt emlékeit, minden gondolatát, tudni akarom gyermekkorai titkait, első vágyainak tartalmát, ismerni akarom testét és lelkét, idegsejtjeinek összetételét, örülök, hogy orvos vagyok, mintha így többet tudnék róla, örülök anatómiai ismereteimnek, nemcsak egy nézést szeretek, egy hangot, a kéz egy mozdulatát, hanem az egész csodálatos szerkezetet, szívét és tüdejét, ismerem a bőre anyagát...”*¹⁵⁰ Ám végül ő is kényszerül beismerni, hogy marad valami a másokban, amit sehogy sem tud kifürkészni. *„Még nem tudom, hogy marad valami a felolvadt*

¹⁴⁷ Uo.: 72.

¹⁴⁸ Uo.: 73.

¹⁴⁹ Uo.: 114.

¹⁵⁰ Uo.: 117.

anyagban, ami sajátosan magántulajdon, egy ember legigazibb, egyetlen magántulajdona, amit semmiféle szenvedély, külső erő nem tud feloldani, ami nem újul és nem osztódik, zárt és önmagában egységes valami.”¹⁵¹

Greiner szerelme olyan heves, és rohamszerű, akár egy háború. Mintha csak Anna meghódítása is egyfajta bizonyítékként szolgálna. Mintha azt folytatná, amit mélyről induló életében megkezdett. Rohanni előre, kijutni a nyomorból, meghódítani mindent, amit csak emberileg lehetséges. „Becsvágyam valamilyen szerelmi hőstett.”¹⁵² – mondja. „Valami árad belőlem, amivel pártokat lehetne szervezni, tömegeket csoportosítani, igen, amivel kényszeríteni lehet egy embert, hogy engedjen közel magához, szorítson helyet életében – talán ez a legtöbb... Anna nem tud kitérni előlem.”¹⁵³ De a másik lélek ellenáll a tökéletes behódolásnak.

A férfi kezdetben úgy gondolja, hogy szeretni valakit, annyi, mint teljesen megismerni. Ám a tökéletes megismerés lehetetlen. Egyrészt azért, mert azt a részt, ahol az ember leginkább önmaga, annyira sajátjaként éli át, hogy róla gondolkodni szinte lehetetlen, így átadni sem lehetséges egészen. (Nem tudok nem én lenni, miközben önmagamról gondolkodom.) Másrészt a lélek alján elfojtott indulatok és ösztönök a felettes én számára nem ismeretesek. Ezért kell, hogy mindig maradjon valami kiismerhetetlen a másik emberben. S hogy ez a belső világ, melyet mindenki első kézből ismer, hiszen ez a saját valósága, kiad egy másik, belső univerzumot. Van egy külvilág és van egy belvilág. „... mert két világ van, az ismert térfogatokon túl, amelyben élünk; s ebben a másik világban talán valóságosabban élünk, mint térben és időben... most már tudom, van egy másik térfogat, amely csak a miénk, minden emberé külön...”¹⁵⁴

Végül maga is felismeri, hogy a megismerés kognitív útján nem fürkészhető ki a szerelem és szeretet törvénye. Nem lehet megtudni és tökéletesen megérteni a másikat. Ahhoz, hogy valóban átéljünk valaki mást, önmagunkat kell belevinnünk a folyamatba, méghozzá egész lényünkkel. „Még mindig nem tudom ugyan, mi az, szeretni... de lehet-e tudni ezt? És mindek tudni? Semmi köze az értelemhez. Valószínűleg több a szeretet, mint a megismerés. Megismerni, az nagyon kevés.”¹⁵⁵

Egy napon azonban történik valami. A férfi egyszer csak eltávolodik életétől, mintegy madártávlatból tekint rá, és ez a távolság olyan idegenséggel tüntetni fel sorsát, hogy az

¹⁵¹ Uo.: 118.

¹⁵² Uo.: 119.

¹⁵³ Uo.: 117.

¹⁵⁴ Uo.: 124.

¹⁵⁵ Uo.: 125.

felkavarja lelke legmélyéből. „Abban a pillanatban ezt gondolom: mindennek nincs semmi értelme. Körülnézek. Minden olyan ismerős, minden olyan tökéletesen a helyén van, térben és időben, ez az én lakásom, nevem az ajtón, címem a telefonkönyvben, ezek az én bútoraim, ott benn a szobában pihen az én Annám... csak éppen, mindennek, együtt, nincs semmi értelme. (...) Mi értelme lehet mindennek? Nem is az a célja, hogy valamilyen értelme legyen. Ez a valóság, igen...”¹⁵⁶ Ez az érzés páni félelemmel tölti el, mert a formák kiüresedésében van valami destruktív. Egyszerre csak meglát valamit az életből, mely valahogy a valóság is, de mégsem egészen az. „... így talán élni sem lehet.”¹⁵⁷ – mondja. „... de most, vagy egy pillanattal előbb, vagy talán már nagyon régen történt valami s csak most jutott el hozzám, az értelem és az érzékelés világűrben, ahogy elpusztult csillagok fénye a tragédia után jut csak el hozzánk, ebben a másik világűrben – s ezt a »másik« világűrt, a «valóságos»-at, most kisebbnek, elhatároltabbnak érzem, mint a magamét, azt a homályosat és végtelent...”¹⁵⁸ Ilyen megmagyarázhatatlanul kezdődik valaminek a széthullása. Aztán még négy évig élnek együtt Annával.

Az a tény, hogy mindennek Anna ad értelmet egy tágabb kontextusban azt jelenti, hogy az életnek kell valamiféle értelmet adni. A teljes nihilben nem lehet élni, azt senki nem képes elviselni. Az ember úgy kapaszkodik bele valakibe vagy valamibe, ahogy a hajótörött egy darab uszadék fába. „Az ember nem veszi észre. Nem akarja, nem merészeli észrevenni, hogy életének egy napon nincs többé tartalma, értelme... A legnagyobbak sem bírták. (...) Hova meneküljek? Az »élet«-be? Mi az? Valami színházféle, cicomázott nőkkel, réztányéros csörömpöléssel és idomított fókákkal?”¹⁵⁹ Anna mindent jelentett, és ahogy megszűnik az az örült égés iránta, felrobban a belső világban valami. Ezt az iszonyatot elviselnie egy léleknek csaknem lehetetlen. Az ember mindent megtesz, hogy életépítménye soha ne omoljon össze, de az életnek nemcsak emberi értelme van, ahogy Ili, a Sirály egyik szereplője mondja. Így hiába minden szándék, hogy amit felépítünk, örökké álljon, mert van valami a világba, az egyes ember lelkében, amit nem lehet megmagyarázni, és az a valami azt is akarja, ami az embernek nem érdeke. Timár ezt így magyarázza Gáspárnak a *Bébi vagy az első szerelemben*: „Bennünk van valami fertőző. Nem a gége, nem a kétely: a magány a fertőző. Ők védekeznek ellene, a szépek, az egészségesek, a maguk módja szerint.”¹⁶⁰ Ugyanis ez a világ annyira belső, annyira egyes, hogy oda senki nem kísérheti el a másikat. „Az embernek tehát az a

¹⁵⁶ Uo.: 129-130.

¹⁵⁷ Uo.: 130.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Uo.: 131-132.

¹⁶⁰ MÁRAI Sándor, *Bébi vagy az első szerelem*, Bp., A Pantheon Irodalmi Intézet R-T. Kiadása, 1965, 48.

legmélyebb szükséglete, hogy legyőzze elkülönültségét, hogy kiszabaduljon magánya börtönéből.”¹⁶¹ – írja Erich Fromm *A szeretet művészete* című kötetében. E felé törekszik valamennyi Márai-hős. Kőmives szédülését éppúgy az adja, hogy hívja az a másik valóság, melyben a formáknak és elemeknek egy számára idegen konstrukciója áll össze, melyekben ő elveszítheti identitását. Abban a másik világban talán nem azt érzi legfőbb feladatának, hogy mentsen és őrizzen, hogy mindenképpen a posztján maradjon.

Az, ami Greiner és Anna közé férkőzik, egy régi titok, amire Anna sem emlékezik. A férfi észreveszi, hogy a nő érzéketlen. Majd elmondja, hogy milyen gyakran ez található egy-egy elromlott házasság alján. Frigidnek nevezi őt, és azt mondja, hogy „... *a frigiditás jórészt társadalmi következmény. Oka lehet nevelés, miliő, félelem, mindaz, ami ára a civilizációnak. (...) Szeretném meggyógyítani Annát. Most már ő is tudja. Van köztünk valami, ami nem engedi, hogy egészen velem legyen. A test engedelmes, a lélek készséges. De az utolsó titkot, azt a magántulajdont, nem adja ide.*”¹⁶² Anna tartózkodásának mélyén is lappang valami, vagyis sokkal inkább valaki, méghozzá Kőmives Kristóf alakja. Sok évvel ezelőtt találkoztak egymással, de az, ami egyikük számára mindent jelentett, az a másiknak, úgy tűnik, csak keveset. Greiner Anna elbeszéléséből pontosan tudja, hogy hol és mikor találkoztak Kristóffal először. Annában végbement valami, ami viszont nem ugyanúgy zajlott le Kőmivesben. A régi találkozás egyikük számára ígéretnek tűnt, de a másiknak csupán egy kellemes közjátéknak. Ahogy Greiner is mondja, erről nem tehet senki.

Anna öngyilkosságot követ el. Érdekes összevetése lehet az ő története Iliével, a Sirály öngyilkos szereplőjével. Mindketten megmérgezik magukat. Egyikük kéksavat vesz be, másik pedig altatót. Mindketten reménytelenül szeretnek valakit, és a beteljesületlen szerelem leválasztja őket az élet áramáról. Ahogy Ili apja fogalmaz: „*Egy embert meg lehet ölni méreg és gyilkok nélkül, igen, szavak nélkül, egyszerű magatartással lehet ölni...*”¹⁶³ Persze ez utóbbi esetben Kőmives felelősségének mértéke vitatható. A lényeg azonban az, hogy miért és hogyan történik az, hogy valakinek a lelke beleborzong egy találkozásba, és úgy érzi, hogy a végzet irányította hozzá a másikat, de a másik fél eközben keveset vagy alig érez valamit a találkozás során?

Greiner végül csak arra kíváncsi, hogy mekkorát tud a lélek tévedni (ha ugyan tévedésnek nevezzük ezt). Érdekli, hogy Kőmives rendezett élete alatt, vajon küzd-e bizonyos démonokkal. Álmodott-e a férfi Annával? Ez nagyon fontos kérdés. Mert, ha igen, akkor

¹⁶¹ Erich FROMM, *A szeretet művészete*, Bp., Háttér Kiadó, 2008, 18.

¹⁶² *Uo.*: 132-133.

¹⁶³ MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 43.

Anna valamit megsejtett, valamilyen titokzatos módon mégis kapcsolódott ehhez a férfihoz. Ha nem, akkor az azért szörnyű, mert értelmetlenné teszi az egész szerelem érzését, életének tragédiáját. Kőmives tartja személyisége védőbástyáit. Greiner meg is mondja: „*«Nem bírod... Igen, értem, nehéz lehet... Hiszen akkor, ugye, mindaz, amit itt építettél s ami itt alszik és nyugszik körülötted, félreértés csak. Egy neme a félreértésnek... Hát felelj!»*”¹⁶⁴ Ám van egy pillanat, amikor színt kell végre neki is vallania. És ekkor bevallja, hogy ő is álmodott Annával az évek során. Ha emlékezünk az indulásra, amikor hivatalában először pillantja meg a válóperes aktán ezt a két nevet, nem tudja felidézni még Anna arcát sem. Visszaemlékezik régi találkozásukra, és eszébe ötlük, hogy Annával való búcsúzaskor a lány úgy tűnt, mondani akar neki valamit. Aztán másnap ő Ausztriába utazik, ahol megismerkedik feleségével.

„*Tudod, ezen az éjszakán elmondtam, hogy tíz év előtt találkoztam veled, s ez a találkozás úgy hatott, mintha megnyílna az ég és a föld; «az» a valami volt; »az« a találkozás.... Az ilyesmi parancsszóra emlékeztet. (...) Az ilyen találkozás egyszer történik az életben. De aztán az élet, tudod... s a másik ember... néha odébb megy. Nem lehet megmagyarázni.*”¹⁶⁵ – mondja Greiner. Arra a kérdésre, hogy szokott-e Annára gondolni, miközben más valakivel van együtt, Kőmives ezt válaszolja: „*«Erre nem akarok felelni»*”¹⁶⁶. Ami már önmagában is válasz. Ez után elmegy Greiner, Kristóf pedig magára marad otthonában.

Hogy Kristófra mindez milyen hatást gyakorolt, az csak találgatni tudjuk. Szerepe, melyre egész életével készült, talán már túl merevvé vált ahhoz, hogy igazi változás történhessen benne. Ahogy ő maga fogalmaz húgával kapcsolatban, bezárult a lelke. Éppúgy fogja szerepének, ahogy azok az emberek, akiket ő figyel meg szakértő szemekkel. Greiner távozása után muszáj megnéznie tulajdon szemeivel élete szereplőit, mert látványuk tudja csak meggyőzni őt arról, hogy mindaz, amiért egész eddigi életében élt, nem volt tévedés. Ahogy ismét megvirrad, Kristóf visszatér szerepébe, melyből az éjszaka színvallása és árnyai egy rövid időre kitaszították.

A regény ugyanazon problematika mezsgyéjén helyezkedik el, mint valamennyi általunk vizsgált Márai-regény. A finom lélektani ábrázolás betekintést nyújt a lélek mélyén lezajló folyamatok tekintélyes részébe, ugyanakkor nem felel el levonni a végső konklúziót: a teljes igazság elmondhatatlan és megfejtethetetlen. Az emberi lélek sajátos felépítése, egyéni ösztönrendszere bonyolult kapcsolatok szövevényes labirintusát hozza létre. Az ember nem

¹⁶⁴ MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Helikon Kiadó, 2002, 144.

¹⁶⁵ *Uo.*: 142-143.

¹⁶⁶ *Uo.*: 147.

csak azt akarja, amihez érdeke fűződik. Létezik egy másfajta értelme is az életnek, s ebben a másfajta értelemben a fájdalomnak is helye van. Az élet alján lappangó vágyak a tudat számára gyakran feloldhatatlanok és felfoghatatlanok. Az ember éli életét, és egyszer csak rá kell jönnie, hogy van valami a lelkében, amit oly mélyre temetett, hogy maga is megfeledkezett létezéséről. De a sors gondoskodik arról, hogy a sötétben tárolt dolgok a felszínre kerüljenek.

A Válás Budán komplex regény, ahogy a bevezetőben írtuk, sokféle szempontból vizsgálható. Mi elsősorban a személy- és karakterproblematika felől közelítettük meg. A benne felvázolt kapcsolati minta arra is megpróbál választ találni, hogy vajon van-e igazi az életben? Csakugyan egy van-e belőle mindenki számára? Anna úgy érezte, hogy számára Kristóf az igazi. Kristóf vajon miért nem érezte ugyanígy? Vagy esetleg így érezte, de a kötelesség előbbre való volt a személyes vágyaknál? Vagy féltékenysége, melyet a nővel szemben táplált, akadályozta meg abban, hogy többet akarjon Annától? Miféle kapcsolat fűzi Hertához? Az olvasó egyfajta sorstári- bajtársi kapcsolatot érzékel közöttük, melyben a szenvedélynek nincs szerepe. Kristóf kialakította azt az életet, amit vártak tőle. Akkor miért nem boldog benne? Greiner Imrének miért kellett minden Annától? Talán, ha beéri azzal, amit a nő kínálni tud neki, sosem derül fény az igazságra. Miért hal meg Anna? Miért nem menti meg életét férje? Ezek olyan kérdések, melyre az olvasó is csak találgatva adhat választ. Mint ahogy Greiner doktor is mondja, szükségszerű, hogy maradjon valami titok az emberben.

Összegzés

Márai számára az egyik legérdekesebb titok maga a személyiség volt. Talán nem túlzás azt mondani, hogy valamennyi regényének középpontjában az emberi jellem áll. Alapvetően racionalista gondolkodó volt, ám bizonyos kérdések tekintetében nyitottan hagyta a válasz más természetű lehetőségét is. Amikor az emberi életen elmélkedett, szükségszerűen oda jutott, hogy a végső következtetést nem lehet felfedezni, mert annak titkát mindenki magában őrzi.

Valamennyi általunk vizsgált regénye krízisregény. A külvilág csak annyiban érdekes, amennyiben alátámasztja a belvilág eseményeit. Ortega ezt így írja *Gondolatok a regényről* című művében: „*A külső események csupán bizonyos lélektani problémák kifejtését szolgálják.*”¹⁶⁷ Vagyis a történetek középpontjában maga az ember áll, a személyiség minden kifürkészhetetlenségével. Az író nem vállalkozik, nem vállalkozhat a mindentudó narrátor szerepére, hiszen az élet egyik igazsága, hogy a világ bennünk van igazán – ahogy az elhangzik a *Déli szélben* is, tehát létünk egyéni és szubjektív.

A *Sirály* középpontjába a személyiség kérdése helyeződik. Mi is a személyiség? Ki is az ember? Vajon valóban annyira egyszerűek és megmászhatatlanok vagyunk, mint azt hisszük magunkról? A regény negyvenöt éves hivatalnoka eljut odáig, hogy felismeri, van valami az emberben, ami hasonló, de van valami más is, ami egy *árnyalat*, vagyis egy aprócska eltérés, mely mégis egyéni sajátossággal bír. Az ismétlődés ideája ebben a regényben van a legerőteljesebben kifejtve. Maga a cselekmény is hangsúlyosan (nem csupán rejtetten) foglalkozik ezzel, hiszen a halálból visszatérő Ili, azaz Aino Laine felbukkanása ösztönzi a hivatalnokot a személyiség újragondolására. Az élet ismétlődésekből is áll. Ezt is határozottan állítja Márai.

Az író belevon a regénybe társadalmi kérdéseket is, így az eltömegesedés jelenségét is taglalja. A polgári értékrend felbomlása és eltűnése minden hősének „szívfájdalma”. Hol részletesebben, hol kevésbé hangsúlyosan, de valamennyi általunk vizsgált regényben foglalkozik a tömeg kérdésével, a világ eluniformizálódásával. Aggasztóan festi le az élet sematikussá válását, és konstatálja a személyiségben benne lévő árnyalat lassan eltűnő jelenségét. Ahogy a *Sirályban* a magyar hivatalnok, úgy az *Eszter hagyatékában* Eszter, a *Válás Budánban* pedig mind Kőmives, mind Greiner foglalkozik ezzel a kérdéssel. Valamennyien idegenül figyelik a tömegesedés jelenségét, az élet egyre gépiesebbé válását, és tudatosan-tudattalanul küzdenek ez ellen a folyamat ellen.

¹⁶⁷ José ORTEGA Y GASSET, *Gondolatok a regényről*, Bp., Hatágú Síp Alapítvány, 1993, 17.

A háború valósága is szerepet kap szinte valamennyi regényben. Leginkább a *Sirály* és a *Válás Budán* foglalkozik ezzel a kérdéssel. Ahogy a belvilág kényes egyensúlya felborul, úgy harapódzik el a külvilágban az erőszak. Minden az emberrel kezdődik, ezt többször is hangsúlyozzák a szereplők. Ezért olyan fontos tudnunk, hogy mi zajlik legbelül, mert csak az tud megjelenni a külvilágban, ami a belvilágban már él. Ezt próbálja visszaadni Márai, amikor arról beszél, hogy milyen észrevétlenül kúszik be a világba a pusztulás, és ha már ott van, az ember milyen könnyedén megbarátkozik ezekkel az abnormális állapotokkal.

Férfi és nő viszonyának bemutatása is meglehetősen sajátos. Azok a kapcsolatok, amelyeket megjelenít, nem boldog idillként vannak ábrázolva. A halál valahogy mindig szervesen kapcsolódik a szerelemhez. A *Sirály* történetének hátterében ott van Ili. Az *Eszter hagyatékában* Vilma, végül a *Válás Budán* Fazekas Annája zárja a sort. A be nem teljesült sorsok tragédiája világít ezekben a történetekben, a sors furcsa szeszélye, mellyel szemben az ember – a regényekből úgy tűnik ki – tehetetlen. Nem irányít mindent a ráció – ezt üzeni valamennyi regény. Fő helyen az *Eszter hagyaték*a tárgyalja ezt, hiszen Eszter döntését semmi esetre sem irányíthatta a racionalitás. Van valami az emberben, amit nem lehet néven nevezni, de hatással van életünkre. Ez az a titok, amitől sajátosan az a bizonyos valaki az ember, aki, és nem valaki más.

A titok motívuma azért kerül minden regényben központi szerepbe, mert a legteljesebben próbálja visszaadni az élet komplexitásának, megfoghatatlanságának lényegét. Nem mondható el minden, mert a ráció csak egy határig kísérheti el az embert, utána egy sokkal absztraktabb világ tárul elénk. Gondoljunk csak Greiner Imrére, aki egy nap átéli azt, hogy világa darabokra hullik, és bár látszólag minden a helyén marad, ő még sem találja értelmével ebben a rendben többé helyét. De ugyan ez történik valamennyi szereplővel. Kőmives szédülése mögött is egy szakadék tátong, ő viszont minden idegével harcol e nihil ellen.

Valamennyi szereplő megéli saját világa pusztulását, s hogy a rombolás után valahogy újjá kell szervezni az életet. Ám a megszokott módon többé lehetetlen. Átélik lelkük legmélyéből az élet katarziszát, ám megjárva a poklot, mégsem tudnak visszatalálni az életbe teljesen. Mintha az átélt fájdalmak olyan tudással vértéznék fel őket, melyeknek birtokában lehetetlen tovább folytatni a megszokott életet. Sajátosan elidegenítő hatással bírnak ezek a lelki szenvedések. A magány kézen fogva jár ezekkel a traumákkal. Érdekes kérdés lehet, hogy miért? Részben már válaszoltunk rá, hiszen az átélt szenvedések valami többlettel „ruházzák” fel elszenvedőjüket. Eltávolodnak a megszokott perspektívából, és nemcsak önmagunkra tekintenek másként, hanem az egész megélt világra. Többé nem uniformizálható

lelkük, így talán potenciális veszélyt jelentenek környezetükre. Timár, a *Bébi vagy az első szerelem* egyik szereplője ezt így fogalmazza meg Gáspárnak: „*Bennünk van valami fertőző. Nem a gége, nem a kétely: a magány a fertőző. Ők védekeznek ellene, a szépek, az egészségesek, a maguk módja szerint. Kérem, ez a legnagyobb titok. Ahogy egy ember elromlik. Egyedül marad.*”¹⁶⁸

Az élet felhígulása, az eltömegesedés is egyfajta védekezés. Ahogy Kőmives is megfigyeli, a háború iszonyata, a halál testközelsége óriási életösztönt vált ki az emberekből. Úgy próbálják habzsolni az életet, mintha maholnap vége lenne mindennek. Mert vége is lehet – a háború erre is tanít. A fenyegető vég előszelét megérző Párizs úgy zsibong a béke utolsó éjszakáján, mintha soha többé nem térne vissza a nyugalom. A budapesti Operában az embereket szemlélő hivatalnok is elborong azon, hogy a háború egy karnyújtásnyira van csupán, s az emberek úgy tesznek, mintha mi sem történne. A nőket figyelve eljut oda, hogy az élet számukra menekülés, még hozzá menekülés az unalom elől. Hogy a szerelem sem egyéb a tömeg számára, mint a szórakozás egy válfajta, a menekülés egy módzata.

Az életnek kell valamiféle értelmet találni, ezt minden szereplő érzi magában. Azonban nem mindegy, hogy mit találunk. A háború éppúgy egy lehetséges értelme, ám pusztítása az íratlan- és írt emberi törvények legsúlyosabbja ellen vét: a ne ölj parancsolata ellen. Az emberek harcolnak a békéért anélkül, hogy észrevennék ennek a mondatnak paradox voltát. Saját életünkben is harcolunk. Minden idegszálunkkal tiltakozunk a változás ellen, mert az nem mindig kellemes. Ezért mondja Norbert páter, hogy az a legtöbb, ha az ember nem védekezik. Azt mondja, az élethez készenlét és alázat kell. Készenlét ahhoz, hogy mindig számítsunk arra, hogy történik valami, mert ilyen (is) az élet természete, ugyanakkor alázat is kell hozzá, hiszen azt, ami történik, így lehet a legteljesebben megélni és befogadni. A változás azonban bekövetkezik akaratunkon kívül is, mert az embernek érdeke valami más is, mint amiről racionálisan úgy gondolja, hogy jó a számára.

Az emberélet végtelen számú tapasztalatok láncolata – ez az, amit Márai is mélyen megélt és megértett. Talán ezért írta *Füves könyvében* a következőket:

„*Utolsó leheletemmel is köszönöm a sorsnak, hogy ember voltam, és az értelem egy szikrája világított az én homályos lelkemben is. Láttam a földet, az eget, az évszakokat. Megismertem a szerelmet, a valóság töredékeit, a vágyakat és a csalódásokat. A földön éltem és lassan felderültem. Egy napon meghalok: s ez is milyen csodálatosan rendjén való és*

¹⁶⁸ MÁRAI Sándor, *Bébi vagy az első szerelem*, Bp., A Pantheon Irodalmi Intézet R.-T. Kiadása, 1965, 48.

egyszerű! Történhetett velem más, jobb, nagyszerűbb? Nem történhetett. Megéltem a legtöbbet és a legnagyobbat, az emberi sorsot. Más és jobb nem is történhetett velem.”¹⁶⁹

Az élet egy folyamat, melyben a szüntelen újjászületés dominál. Az embernek újra és újra meg kell szülnie önmagát. Ez történik Márai hőseivel is. Kell valamiféle konszenzusra jutni az élettel, nem lehet örökké harcolni ellene, meg is kell békülni vele egy ponton. Az alázat sokat segít abban, hogy el tudjuk fogadni sorsunk. Így fogalmazódik meg ez a *Vendéjáték Bolzanóban* című regényben:

*„...kezdem gyanítani, hogy mindabban, ami fontos és másíthatatlan, nincs véletlen, s mélyen, egészen mélyen össze vannak keverve bennünk, emberekben, férfiakban és nőkben, érzések és vágyak, jelmez és szerep, s vannak pillanatok, amikor játszik velünk az élet, s kissé összecszeréli bennünk mindazt, amiről azt hittük, hogy végleges és másíthatatlan...”*¹⁷⁰

A szerep, álarc, jelmez visszatérő motívumok valamennyi regényben. Jelenlétük ismét csak hangsúlyozza, hogy Márai hogyan tekintett a személyiségre. A szerep, melyet a világban alakítunk, nem definiál bennünket egészében. A külvilág nem mondhat, nem tud elmondani mindent az emberről. A szerepek kötik is egyben a szereplőt, elég csak Lajosra visszaemlékeznünk. Vagy gondoljunk Kőmivesre, aki szerepe börtönében rabként tengeti mindennapjait, csakúgy, mint a bíróság szomszédságában lévő fegyház fegyencei. A rabság többféle lehet: van, amikor tudja az ember, hogy nem szabad, és van a szabadság illúziója. (Kőmives szánakozva nézi a rabokat, mintha ő ugyan szabad lenne.) A tömegember-jelenségnek szerves részét képezi a szabadság illuzórikus megléte. *„A modern kapitalizmusnak készségesen és nagy számban együttműködő emberekre van szüksége; olyanokra, akik mind többet és többet akarnak fogyasztani, és akiknek az ízlése szabványosítva van, tehát könnyen befolyásolható és megjósolható. Olyan emberekre van szüksége, akik úgy érzik, hogy szabadok és függetlenek, nincsenek alárendelve sem tekintélynek sem elvnek, sem lelkiismeretnek – mégis készségesen hagyják magukat irányítani, azt tenni, amit várnak tőlük, sűrűlődszerűen beilleszkedni a társadalmi gépezetbe; akik irányíthatóak erőszak nélkül, ösztönözhetőek célok nélkül – kivéve azt az egyet, hogy boldoguljanak, sűrűsödjének, ténykedjenek, törtessenek.*”¹⁷¹

Márai regényei azért bírnak oly varázslatos erővel, mert önreflexív módon érthetőek csak meg igazán. A szándékos elhallgatások is közölnek velünk valamit, mint ahogy minden aprócska szálnak is van valamiféle jelentősége. Mivel a történetek megértéséhez az olvasónak

¹⁶⁹ MÁRAI Sándor, *Füves könyv*, Bp., Helikon Kiadó, 2008, 155.

¹⁷⁰ MÁRAI Sándor, *Vendéjáték Bolzanóban*, Bp. Helikon Kiadó, 2005, 253.

¹⁷¹ Erich FROMM, *A szeretet művészete*, Bp., Háttér Kiadó, 2008, 111-112.

saját lényét is bele kell vinnie a megértés folyamatába, értelmezésük is számtalan lehet. Mindegyik regény külön-külön is komplex, és magában rejti írója világlátását. Amikor több regényben próbáltuk összefésülni az általunk lényegesnek vélt dolgokat, először számoltunk azzal, hogy micsoda óriási munka és kihívás valamit a lehető legalaposabban megérteni, s hogy mindig maradnak nyitott kérdések.

Márai „széles-spektrumú” író. Az életet az elragadtatástól a végső közönyig terjedő széles sávban szemlélte. Látszólag olykor akár egymásnak ellentmondó gondolatai azonban mégis kiadnak egy koherens személyiségképet. Nemcsak azt gondolta, hogy a személyiség a legtöbb, ami megtörténhet az emberrel élete során, hanem ugyanakkor hirdette a magány elsőbbségét is. Személyes életében is inkább ez utóbbi elképzelése mellett tartott ki. Kétségtelen, hogy az emberi lélekben sok minden megfér egymással. Valamennyi szereplője színes egyéniség, akik különleges sorsuk szorításában hoznak jó-rossz döntéseket. A megítélés nem tiszte írójuknak. Talán azért is olyan „jó” író Márai, mert maga is úgy vélekedett élete egy szakaszában, hogy az élethez valami „többlet” is kell. Hogy túl az ember végzetesnek és egyszerűnek megélt sorsa mögött, mégis felfedezhető olykor más út is, mely a továbbgondolás felé ösztönöz. 1943-as Naplójában így ír erről: *„Állandó csodák között élek. Milyen vak vagyok néha, hogy nem látom ezt, nem érzékelem! Csodák, minden pillanatban, az összefüggések csodái, az ismétlődés csodái, a rendezés csodái... tárgyak, emberek, helyzetek oly csodálatosan tartoznak hozzám, s én magam oly csodálatos rend és rendszer szerint tartozom mindenhez! Csoda, minden csoda. De van egy pillanat, a csodán belül, ahol – így tetszik – Isten egyedül hagy, reám bizza, hogy döntsek. Ez az én felelősségem pillanata. Ez a felelősség tölti meg tragikus értelemmel az emberi életet.”*¹⁷²

A létezés misztériumának kifürkészése, és benne az ember helyének meghatározása napjainkig zajló folyamat. Márai ezekben a regényeiben (de a sort folytathatnánk még) arra vállalkozik, hogy az élet egy töredékén keresztül elmesél valamit az egésze-ről. Az egész ugyanis az emberi értelem számára megtapasztalhatatlan. A szubjektum a világtól való szükségyszerű elkülönülésében keresi a kapaszkodót, a kiutat, hogy feloldja léte burkát. Hogy kijusson önmagából. Az életnek értelmet kell találni, különben nem lehet elbírní, elviselni. A szerelem az egyik legösztönösebb és legklasszikusabb feloldódást kínálja. Azonban mint mindennek, így a szerelemnek is van alacsonyabb és magasabb oktánszáma. A tömegemberről gondolkozva a hivatalnok kimondja, hogy ezek az emberek valami egészen mást értenek szerelem alatt. Hogy nem egyéb a tömegek számára a szerelem, mint egyfajta

¹⁷² MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1943-1944*, Bp., Helikon Kiadó, 2006, 69.

kóros, heveny idegállapot. Ám van egy másik válfaja a szerelemnek, mely azonban végzetes és végletes. Ezeket a kapcsolatokat mindig valamiféle csillagokon túli szféra lengi körül, és nem csak a szavak szintjén, hanem cselekedetükben is a végzetet hívják táncra. Ezért oly végzetes minden kapcsolat, amit Márai ábrázol. Mert van egy szerepünk, mint színészeknek, és ez a szerep kötelez is bennünket. El kell játszanunk szerepünket az élet színpadán a lehető legjobb tudásunk szerint, még akkor is, ha közben mi magunk is belehalunk, akár többször is. *Vendéjáték Bolzanóban* című regényében így ír erről: „*Béke velünk, Kegyelmes Gróf! Emberek vagyunk, s ez a magas rang köztelez: meg kell ismerni szívünket és sorsunkat.*”¹⁷³

¹⁷³ MÁRAI Sándor, *Vendéjáték Bolzanóban*, Bp., Helikon Kiadó, 2005, 275.

Hivatkozott irodalom:

Erich FROMM, *A szeretet művészete*, Bp., Háttér Kiadó, 2008.

Friedrich NIETZSCHE, *Így szólott Zarathustra*, Bp., Osiris Kiadó, 2000.

GERŐ András, *Magyar polgárosodás*, Bp., Atlantisz Kiadó, 1993.

Hagyomány és kánon: A Nyugat első száz éve, szerk.: CZETTER Ibolya, JUHÁSZ Andrea, KOVÁCS Ágnes, Szombathely, Savaria University Press, 2009.

Henri BERGSON, *Bevezetés a metafizikába*, Bp., Politzer Zsigmond és fia könyvkereskedése, 1910.

José ORTEGA Y GASSET, *A szerelemről*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991.

José ORTEGA Y GASSET, *Gondolatok a regényről*, Bp., Hatágú Síp Alapítvány, 1993.

LŐRINCZY Huba, *Világkép és regényvilág. Újabb Márai-tanulmányok*, Szombathely, Savaria University Press, 2002.

MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1943-1944*, Bp., Helikon Kiadó, 2006.

MÁRAI Sándor, *Az igazi. Judit... és az utóhang*, Bp., Helikon Kiadó 2012.

MÁRAI Sándor, *Bébi vagy az első szerelem*, Bp., A Pantheon Irodalmi Intézet R-T. Kiadása, 1965.

MÁRAI Sándor, *Eszter hagyatéka és három kisregény*, Bp., Helikon Kiadó, 2012.

MÁRAI Sándor, *Füves könyv*, Bp., Helikon Kiadó, 2008.

MÁRAI Sándor, *Sirály*, Bp., Helikon Kiadó, 2003.

MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Helikon Kiadó, 2002.

MÁRAI Sándor, *Vendégszínház Bolzanóban*, Bp., Helikon Kiadó, 2005.

PLATÓN, *Lakoma*, Bp., Atlantisz Kiadó, 1999.

Sigmund FREUD, *A halálösztön és az életösztönök*, Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, 1991.

SZABÓ Tünde, *A szerelem emlékezete. Három Márai-regény*, Bp., Orosz Irodalom és Irodalomkutatás ELTE Doktori Program, 2010.

Felhasznált irodalom:

„Este nyolckor születtem...” *Hommage à Márai Sándor*, szerk.: LŐRINCZY Huba, CZETTER Ibolya, Szombathely, Savaria University Press, 2002.

CZETTER Ibolya, *A stílus és a formák, Tanulmányok a nyelv művész Márai Sándorról*, Szombathely, Kiadja a BÁR című társadalomtudományi és művészeti folyóirat, Szerkesztő: FÜZFA Balázs, 1999.

FRIED István, „...egyszer mindenkinek el kell mennie Canudosba”, (*Tanulmányok az ismeretlen Márai Sándorról*), Bp., Enciklopédia Kiadó, 1998.

FRIED István, „Ne az író történjen meg, hanem a műve”, *A politikus és az irodalmi író Márai Sándor*, Bp., Argumentum Kiadó, 2002.

FRIED István, *Márai Sándor pályaképe, író esőköpenyben*, Bp., Helikon Könyvkiadó, 2007.

FRIED István, *Márai Sándor titkai nyomában*, Salgótarján, Mikszáth Kiadó, 1993.

FRIED István, *Siker és félreértések között, Márai Sándor korszakok határán*, Szeged, Tiszatáj könyvek, 2007.

FURKÓ Zoltán, *Márai Sándor üzenete*, Bp., Püski Kiadó Kft., 1990.

KAKUSZI B. Péter, *Márai Sándor – a forradalmártól az értékörzőig*, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2007.

LŐRINCZY Huba, „...személyiségnek lenni a legtöbb...”, *Márai-tanulmányok*, Szombathely, Savaria University Press, 1993.

LŐRINCZY Huba, *Ambrustól Máraihoz. Válogatott esszék, tanulmányok*, Szombathely, Savaria University Press, 1997.

LŐRINCZY Huba, *Az emigráció jegyében*, Szombathely, Savaria University Press, 2005.

Márai Beszél – interjúk, nyilatkozatok –, szerk.: MÉHES László, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004.

Mérleg és eszmecsere Márairól, szerk.: CZETTER Ibolya, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2013.

RÓNAY László, *Márai Sándor*, Bp., Korona Kiadó, 1998.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Márai Sándor*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991.